

Janusz Gręźlikowski

Synody diecezji wrocławskiej przed Soborem Trydenckim

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 54/1-2, 273-320

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

SYNODY DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ PRZED SOBOREM TRYDENCKIM

Treść: Wstęp. – 1. Dawne synody wrocławskie jedną z form zarządu diecezją – ich organizacja, rola i znaczenie. – 2. Wykaz przedtrydenckich synodów wrocławskich. – 3. Problematyka uchwał synodalnych. – 3.1. Życie, obyczaje, karność i dyscyplina duchowieństwa. 3.2. Sprawowanie sakramentów oraz życie religijne wiernych. – 3.3. Prawa i obowiązki beneficjentów oraz sprawy majątkowo-administracyjne. – Zakończenie.

Wstęp

Podjęte opracowanie wychodzi naprzeciw postulatowi jaki został wysunięty przez autora w artykule opublikowanym w Księdze pamiątkowej dedykowanej ks. prof. Julianowi Kałowskiemu – wieloletniemu dziekanowi Wydziału Prawa Kanonicznego UKSW w Warszawie – z okazji jego siedemdziesiątej rocznicy urodzin, a przybliżającym stan badań nad ustawodawstwem synodalnym diecezji wrocławskiej¹. Sugerowano w nim, aby podjąć badania nad zweryfikowaniem i ustaleniem aktualnego katalogu synodów wrocławskich oraz prowadzić dalsze prace badawcze nad sukcesywnym przygotowaniem do druku samych tekstów uchwał synodalnych, jak też podejmować różne opracowania monograficzne i przeprowadzać specjalistyczne badania nad treścią poszczególnych uchwał synodalnych, ich zmianami redakcyjnymi oraz wpływem ustawodawstwa provincialnego i statutów synodalnych innych diecezji na ich tematykę. Nie trzeba wyjaśniać, iż prowadzenie powyższych badań jest ważne, gdyż ustawodawstwo

¹ Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Ustawodawstwo synodalne diecezji wrocławskiej – stan badań oraz postulaty badawcze*, w: *Semel Deo dedicatum non est ad usum humanos ulterius transferendum. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Julianowi Kałowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin* (red. J. WROCEŃSKI, B. SZEWCZUL, A. ORCZYKOWSKI), Warszawa 2004, s. 615-637.

synodalne odgrywało i odgrywa niemałą rolę w realizacji misji religijnej Kościoła wrocławskiego, a więc w szafarstwie sakramentów świętych, przepowiadaniu Ewangelii oraz organizacji i sprawowaniu kultu Bożego. Co więcej, regulując całokształt spraw życia kościelnego na terenie diecezji wrocławskiej, ustawodawstwo to wpływało na stan życia religijnego i moralnego, a także stawało się podstawowym punktem odniesienia zarówno dla duszpasterstwa, jak i administracji oraz sądownictwa kościelnego. Nadto, badania nad polskimi uchwałami synodalnymi pozwalają uzyskać interesujący obraz stosunków religijnych i społecznych, a także obyczajów, kultury, oświaty, mentalności itp., panujących w Polsce i na terenie diecezji, w danym środowisku i w danej epoce². Jednocześnie statuty synodalne można zaliczyć do pierwszorzędnych pomników poznania organizacji kościelnej, stanu religijnej kultury umysłowej oraz poziomu moralnego duchowieństwa i wiernych, gdyż były one jednym z ważniejszych organów zarządzających biskupstwem³. Jako zebrania duchowieństwa diecezjalnego, przedstawicieli zakonów i różnych urzędów diecezjalnych, zwoływane przez miejscowego ordynariusza, omawiały różne potrzeby duchowieństwa i wiernych świeckich i przystosowywały ustawodawstwo powszechne i prowincjonalne do warunków diecezjalnych, partykularnych⁴. To właśnie tą drogą prawo ogólnokościelne znajdowało najsukcesowniejszy dostęp do regulowania stosunków prawnych społeczności kościelnej, jak też do kształtowania postaw religijno-moralnych zarówno kapłanów, jak i wiernych świeckich. Ustawodawcy wrocławscy nadawali przy tym normom prawa synodalnego takie oblicze i wyraz, jakich domagały się warunki i potrzeby lokalne Ludu Bożego.

Niniejsze opracowanie pragnie przybliżyć i omówić rolę oraz znaczenie synodów wrocławskich w okresie przedtrydenckim dla zarządu diecezją, a także dla życia, organizacji i działalności Kościoła wrocławskiego i jego duchowego i religijnego rozwoju, a więc od czasu ich pierwszych śladów zwoływania, aż do Soboru Trydenckiego, tj. w okresie XIII-XVI wieku. Ma również za zadanie przybliżyć chrono-

² W. GÓRALSKI, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce*, Lublin 1991, s. 5.

³ Zob. S. ZACHOROWSKI, *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków 1917, s. 146.

⁴ Zob. S. LIBROWSKI, *Synody diecezji wrocławskiej*, Kronika Diecezji Wrocławskiej 50(1967) s. 85 (cyt. dalej: KDW).

logię synodów oraz treść i problematykę ich uchwał. Okres tej ważnej i znaczącej dla diecezji działalności synodalnej biskupów kujawsko-pomorskich, czyli wrocławskich, jest mało znany, dlatego zasługuje na przedstawienie i przeanalizowanie od strony treści i podejmowanych działań ustawodawczych na miarę warunków i potrzeb lokalnych. Odbyło się w nim, wiele synodów diecezjalnych i częściowych dla części kujawskiej i pomorskiej diecezji. Trudno dokładnie ustalić ich wykaz i chronologię. Większość statutów synodalnych jest nieznaną, niektóre zachowały się do dzisiejszych czasów w całości lub we fragmentach albo też w formie listów biskupów zwołujących synod lub w formie innych dokumentów prezentujących zarządzenia synodalne.

1. Dawne synody wrocławskie jedną z form zarządu diecezją – ich organizacja, rola i znaczenie

Genezy instytucji synodu diecezjalnego w Kościele należy się doszukiwać w idei współpracy i ścisłej łączności między biskupem diecezjalnym i jego prezbiterium w związku z rozwojem duszpasterstwa, które wymagało właściwego ukierunkowania i uaktywnienia przez uregulowania prawne. Praktyka Kościoła powszechnego uznająca, że wiele spraw winno się załatwiać kolegialnie, mimo hierarchicznego ustroju, nakazywała biskupom zwoływać synody diecezjalne. Poczynając od XI wieku mamy do czynienia ze zwoływaniem synodów diecezjalnych, na których ogłaszano ustawy biskupie regulujące życie i działalność duchownych i pozostałych wiernych⁵. Pierwszą ustawę powszechną o zwoływaniu synodów diecezjalnych wydał Sobór Laterański IV w 1215 r. Nakazał on biskupom coroczne zwoływanie synodów, po zakończeniu synodu prowincjonalnego⁶. Mimo, że sobór określił cel zwoływania synodu diecezjalnego, sprowadzając go zasadniczo do ogłaszania na nim uchwał synodu prowincjonalnego, biskupi w swej działalności synodalnej rozszerzyli zakres jego prac. Otóż na synodach zapoznawali duchowieństwo z przepisami prawa powszechnego, z nowymi zarządzeniami Stolicy Apostolskiej, z dekretami soborowymi, a także wiele miejsca poświęcano na synodzie sprawom diecezji, zagadnieniom duszpasterstwa, dyscyplinie kościelnej, czuwa-

⁵ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II, *Lud Boży jego nauczanie i uświęcanie*, Olsztyn 1986, s. 221.

⁶ Tamże, s. 221-222; Zob. W. GÓRALSKI, *Wprowadzenie do historii ustawodawstwa synodalnego...*, s. 184-186.

niem nad czystością wiary, rozstrzygnięciu spraw spornych i karnych⁷. Na mocy wskazań powszechnego prawa kościelnego oraz postanowienia synodu prowincjonalnego kaliskiego z 1406 r., ponawianego przez następne synody prowincjonalne, synody diecezjalne w Polsce miały się odbywać corocznie, za wyjątkiem tego roku, w którym powinny obradować synod metropolii gnieźnieńskiej, wypadający co trzy lata. Praktykę tę zalecił także Sobór Trydencki⁸. W praktyce jednak nie zawsze stosowano się do tej dyspozycji, zarówno gdy chodzi o synody prowincjonalne, jak i diecezjalne, tak przed Tridentinum, jak i po jego zakończeniu. Synody z reguły odbywały się dość rzadko i nieregularnie, co należy odnieść także do diecezji wrocławskiej⁹. Co więcej, można powiedzieć, że instytucja synodu diecezjalnego w przededniu reformy trydenckiej przeżywała pewien regres. W praktyce bowiem synody przedtrydenckie były zebraniem przedstawicieli stanu duchownego, dobieranych z grona dygnitarzy i osób piastujących znaczniejsze stanowiska w diecezji. Dopiero reforma trydencka zwróciła uwagę na potrzebę zreformowania tej instytucji¹⁰. Mimo to instytucja synodu diecezjalnego w okresie przedtrydenckim należała do jednych z ważniejszych dla życia i działalności Kościoła partykularnego.

⁷ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II...*, t. II, s. 222; Por. J. NOWACKI, *Synody diecezji poznańskiej w latach 1252-1738*, Poznań 2004, s. 8-11.

⁸ Conc. Trid., sess. XXIV, c. 2 de ref.; Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 28.

⁹ Pierwszy synod diecezjalny w Polsce odbył się we Wrocławiu w 1256 r. Zob. M. MORAWSKI, *Synod diecezjalny w dawnej Polsce*, Włocławek 1937, s. 16-17; Zob. A. PETRANI, *Kanonistyka*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. I – Średniowiecze, Lublin 1974, s. 383; I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1981, s. 19-21.

¹⁰ Podczas XXIV sesji Soboru Trydenckiego w kanonie drugim ustalono, aby synody diecezjalne odbywały się co roku, z udziałem zakonników, nawet tych, którzy posiadali przywilej egzempcji, oraz wszystkich rektorów kościołów parafialnych i innych. Kongregacja Soboru miała czuwać nad czystością postanowień synodalnych, stąd w 1573 r. polecono nie publikować dokumentów synodalnych do czasu ich zrewidowania i ewentualnego skorygowania. W ten sposób kongregacja miała zbadać, czy biskupi nie przekroczyli swoich uprawnień, czy uchwały synodalne są zgodne z prawem trydenckim i konstytucjami papieskimi oraz czy nie zawierają niczego przeciw dobru i interesowi Kościoła. Zob. J. HOCHLEITNER, *Religijność potrydencka na Warmii (1551-1655)*, Olsztyn 2000, s. 59.

Diecezja wrocławska założona w końcu X lub w pierwszej połowie XI wieku¹¹ dzieli się historycznie na cztery okresy, czyli fazy istnienia: kruszwicki do roku 1123, kujawsko-pomorski (1123-1818), kujawsko-kaliski (1818-1925) i ściśle wrocławski od 1925 r.¹² Uformowana najpóźniej z początkiem XII wieku przetrwała bez zasadniczych zmian organizacyjnych i terytorialnych do początków XIX wieku. Stanowiła jednostkę administracyjną średniej wielkości i składała się przez długi czas swego istnienia z dwóch zasadniczych członów: północnego, obejmującego większą część Pomorza Gdańskiego wraz z Gdańskiem i Łęborkiem oraz okręgiem łęborskim, później i bytowskim oraz południowego, pokrywającego się mniej więcej z terytorium Kujaw¹³. W interesującym nas okresie ciągnęła się długim pasem wzdłuż lewego (zachodniego) brzegu Wisły, w nielicznych tylko miejscach przechodząc na jej brzeg wschodni. Zaczynając się na południe od Lubienia, Przedcza i Brdowa, rozciągała się w stronę północy poprzez Włocławek, Kruszwicę, Inowrocław, Bydgoszcz, Pelplin, aż do samych brzegów Bałtyku, do Gdańska, Pucka i Łeby. Obejmowała, jeśli chodzi o administrację państwową, całe Kujawy (województwo brzesko-kujawskie i większość inowrocławskiego) oraz Wschodnie Pomorze, zwane często Pomorzem Gdańskim (województwo pomorskie) wraz z lennymi ziemiami łęborską i bytowską. Biskupi kujawscy i pomorscy byli niemalże jedyną spójnią pomiędzy Pomorzem Gdańskim a Koroną, gdy ono w latach 1309-1454 podlegało władzy Krzyżaków

¹¹ Wśród historyków istnieją różne hipotezy na temat powstania diecezji na Kujawach. Jedne odrzucają istnienie w XI wieku diecezji kruszwickiej, z których miała wziąć początek dzisiejsza diecezja wrocławska. Inne przyjmują istnienie diecezji kruszwickiej. Jeszcze inne zajmują się kwestią czasu przeniesienia diecezji z Kruszwicy do Włocławka. Powszechnie przyjmuje się, że diecezja we Włocławku powstała za czasów Bolesława Krzywoustego, kiedy w Polsce (1123-1125) przebywał legat papieski Idzi z Tuskulum. W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska 2000, Włocławek 2001*, s. 15-19; Zob. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, Warszawa 1890, s. III-IX; J. FIAŁEK, *Ustalenie chronologii biskupów wrocławskich*, Kraków 1894, s. 3-7.

¹² Zob. W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej...*, s. 15-23; Zob. J. GREŹLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 29-30; W. KUJAWSKI, *Diecezja wrocławska – jej miejsce w Kościele polskim i dziejach Narodu*, KDW 69(1986) s. 124-125.

¹³ B. KUMOR, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 19(1969) s. 299.

oraz pomiędzy ziemią bytowską i łęborską a Polską, gdy ta pierwsza w latach 1460-1637 podlegała ziemczonym ksiązętom pomorskim¹⁴.

Jak każdą diecezją, tak i wrocławską, zarządzał i kierował, jak to jest i obecnie¹⁵, biskup diecezjalny, którego wspierali w zarządzie: kapituła katedralna, kuria biskupia, stałe wyższe i niższe urzędy diecezjalne oraz wyżsi i niżsi współpracownicy. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim: biskupa pomocniczego (sufragana), wikariusza generalnego, oficjała urzędującego w konsystorzu, archidiakonów, dziekanów i proboszczów¹⁶. Oni to przede wszystkim wspomagali biskupa w kierowaniu Kościołem partykularnym, jak też często spełniali rolę organów zarządzających biskupstwem. Obok powyższych urzędów i osób instytucją, która wspomagała biskupa w zarządzaniu diecezją był synod diecezjalny, który można określić jako zebranie duchowieństwa diecezjalnego, zwołane przez miejscowego ordynariusza, celem omówienia różnych spraw i potrzeb duchowieństwa i wiernych świeckich. Tak rozumiany synod¹⁷ poprzez swoje uchwały podejmował również, przystosowanie ustawodawstwa powszechnego i prowincjalnego do potrzeb i warunków danej diecezji, w tym wypadku do diecezji wrocławskiej.

Każdy synod zwoływał biskup diecezjalny lub w jego zastępstwie administrator diecezji, wikariusz generalny lub oficjał specjalnym okólnikiem, wyznaczając miejsce i czas obrad synodalnych. On też przewodniczył jego obradom, otwierał je i zamykał oraz zatwierdzał i promulgował uchwały synodalne, w następstwie czego był i pozostał jedynym prawodawcą ustaw synodalnych. Uczestnikami synodu diecezjalnego, poza ordynariuszem, byli: biskup pomocniczy, wikariusz generalny i oficjał, opaci, prałaci i kanonicy kapituł katedralnej i kolegiackich, prepozyci i dziekani oraz delegaci duchowieństwa parafialnego. Na synody okręgowe oraz archidiaconalne, czyli tzw. częstkowe, zapraszano także wszystkich proboszczów, jak również niższych przełożonych zakonnych. Synod z reguły wybierał urzędników, z których jedni pełnili obowiązki zaraz na nim (promotor synodu, notariusz, kaznodzieja synodalny, lektor, ekonom), a inni po jego zakończeniu (sędziowie i egzaminatorzy synodalni, taksatorzy beneficjów kościelnych,

¹⁴ W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej...*, s. 17-18.

¹⁵ Zob. kan. 381 i 383 KPK.

¹⁶ Zob. S. LIBROWSKI, *Synody diecezji wrocławskiej...*, s. 83-85.

¹⁷ Por. kan. 460-468 KPK.

kolektorzy świętopietrza i pomocy materialnej Kościoła dla państwa. Wszystkim uczestnikom synodu przysługiwał głos doradczy. Jednak tego rodzaju zjazdy i zebrania synodalne wносиły i wnoszą bardzo wiele elementów wymiany poglądów i zdrowej dyskusji odnoszących się do Kościoła lokalnego, elementów demokracji, do scentralizowanego zarządu diecezją. Nadto prawa ustanowione przez biskupa na synodzie, przy których tworzeniu brali udział przedstawiciele diecezji, były bardziej akceptowane, rozumiane i wypełniane¹⁸. Istotny walor tych norm prawnych, stanowiących efekt działalności synodalnej, stanowił moment mobilizacji całej społeczności diecezjalnej do wysiłku duchowego na różnych odcinkach życia i działalności.

Do podstawowych zadań synodów diecezjalnych wrocławskich, podobnie jak i innych diecezji, należało ogłaszanie i dostosowywanie do miejscowych warunków przepisów ogólnokościelnych, zarządzeń papieskich i uchwał synodów prowincjonalnych. Odbywanie synodów i podejmowanie na nich uchwał umożliwiało kontrolę stanu diecezji, życia duchowego, karności i dyscypliny duchowieństwa i życia religijnego wiernych, regulację wszelkich niedociągnięć w pracy duszpasterskiej i bezpośrednio czuwanie nad aktualnymi potrzebami diecezji. Stąd statuty synodalne, wzbogacane o akty papieskie bądź dekrety soborowe, a także o ustawy synodów prowincjonalnych, bądź wcześniejszych diecezjalnych, stanowiły prawo partykularne mające na celu przede wszystkim dobro i rozwój Kościoła lokalnego¹⁹.

Synody diecezji wrocławskiej odbywały się, nie licząc okresu po II Soborze Watykańskim, w którym odbyły się dwa synody diecezjalne²⁰, tylko w jej drugiej fazie, czyli w czasie trwania diecezji kujaw-

¹⁸ Tamże, s. 86-87.

¹⁹ J. HOCHLEITNER, *Religijność potrydencka na Warmii...*, s. 60.

²⁰ Po Soborze Watykańskim II odbyły się w diecezji wrocławskiej dwa synody: pierwszy zwołany i promulgowany 9 listopada 1967 r. przez biskupa Antoniego Pawłowskiego, drugi zapoczątkowany i przeprowadzony przez biskupa Jana Zarębę (1969-1986), który nie zdążył promulgować jego uchwał, a po jego śmierci zatwierdził je i promulgował 4 kwietnia 1994 r. biskup Bronisław Dembowski. Zob. *Statuty synodu diecezjalnego we Wrocławku*, w: Prawodawstwo Kościoła w Polsce 1961-1970, red. T. PIERONEK, t. II, Ustawodawstwo diecezjalne, z. 4, Warszawa 1974, nr 11-125; *II Synod Diecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1994; W. GÓRALSKI, *Drugi synod diecezji wrocławskiej*, Ateneum Kapłańskie 87(1995) z. 1, s. 71-83; W. GÓRALSKI, *Ruch synodalny w Polsce po Soborze Watykańskim II*, Roczniki Nauk Prawnych 7(1998), s. 241.

sko-pomorskiej²¹. Praktyka synodalna ma tutaj swoją bogatą i ciekawą historię, która wymaga podjęcia, co umożliwi przybliżenie i ukazanie zarówno tematyki synodów, ich roli i znaczenia dla rozwoju życia religijnego Kościoła wrocławskiego, jego struktury i organizacji oraz umożliwi poznanie metod i sposobów wprowadzania prawa powszechnego i prowincjonalnego w życie diecezji wrocławskiej. Jest to tym bardziej ważne, iż do dziś dokładnie nie wiadomo ile w ciągu wieków odbyło się synodów, a z drugiej strony uchwały synodów wrocławskich zajmują poważne miejsce w ustawodawstwie diecezjalnym w dawnej Polsce, idą bowiem po pomnikach ustawodawczych diecezji wrocławskiej, krakowskiej i płockiej, a to ze względu na ważność diecezji wrocławskiej w dawnej strukturze Kościoła w Polsce²². Biskupi wrocławscy bowiem w dawnej Polsce zajmowali trzecie miejsce wśród biskupów polskich, pierwszym był arcybiskup gnieźnieński, drugim biskup krakowski²³.

Spośród synodów diecezji wrocławskiej omawianego okresu jedno, zwane diecezjalnymi lub generalnymi, dotyczyły całego biskupstwa i obradowały przeważnie we Wrocławku, drugie były zwoływane dla poszczególnych części diecezji, to jest Kujaw lub Pomorza, i nazywane były okręgowymi lub częściowymi, wreszcie inne, nieliczne – dla pojedynczych dekanatów, szczególnie religijnie i moralnie zaniedbanych. Do połowy XVI wieku przypuszczalnie odbywały się w tej diecezji także synody dla poszczególnych archidiakonatów (wrocławskiego, kruszwickiego i pomorskiego), zwoływane powagą samych archidiakonów²⁴. Synody przewidziane dla części kujawskiej diece-

²¹ S. LIBROWSKI, *Sprawa rzekomych synodów diecezji wrocławskiej po 1641 roku*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 2(1961) s. 345-346; POR. J. BORUCKI, *Życie i karność kapłanów w świetle uchwał synodów diecezji wrocławskiej*, w: *Sprawiedliwość, pokój i radość w posługiwaniu biskupim*. Księga pamiątkowa ku czci Jego Ekscelencji Księży Biskupa dr. Wiesława Alojzego Meringa z okazji 65. rocznicy urodzin, red. A. NIEMIRA, K. RULKA, J. SZYMAŃSKI, Wrocław 2010, s. 168-169.

²² W. KUJAWSKI, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej...*, s. 35; Zob. W. GÓRALSKI, *Ustawodawstwo synodalne diecezji płockiej – stan badań oraz postulaty badawcze*, Studia Płockie t. VII(1979) s. 174-175.

²³ Zob. A. TOMCZAK, *Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV-XVIII w.)*, Toruń 1964, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu 69(1964) z. 3, 17; J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 109.

²⁴ Diecezja wrocławska podzielona była na trzy archidiakonaty: wrocławski, kruszwicki i pomorski. Były to największe urzędy i jednostki terytorialne ówczesnej admi-

zji przeprowadzano najczęściej we Włocławku i Raciążku, a dla pomorskiej – w Gdańsku i Subkowach k. Tczewa. Włocławek i Gdańsk były głównymi miastami ówczesnej diecezji włocławskiej, a Raciążek i Subkowy – majątkami diecezji, posiadającymi większe rezydencje biskupie. We Włocławku miejscem odbywania obrad synodalnych była katedra, w Raciążku kościół prepozyturalny, w Subkowach kościół parafialny, a w Gdańsku najczęściej klasztor dominikanów²⁵. Najwięcej synodów w diecezji włocławskiej odbyło się po Soborze Trydenckim, w okresie bowiem XVI i XVII wieku znamy statuty dziewiętnastu z dwudziestu synodów odbytych²⁶. Po ostatnim synodzie tego okresu, jaki się odbył w 1641 r., działalność synodalna w diecezji włocławskiej ustała na ponad trzy wieki. Wynikało to głównie z tragicznego położenia kraju, uwikłanego w częste wojny, zakończone rozbiorami w latach 1772-1795, a także był to efekt pewnych zaniedbań ze strony biskupów włocławskich, którzy nie dostrzegali w synodach ważnej funkcji w kierowaniu diecezją, aczkolwiek niektórzy z nich podejmowali próby zwołania synodów²⁷. Po Soborze Watykańskim II odbyły się w diecezji włocławskiej dwa synody: biskupa Antoniego Pawłowskiego z 1967 r. i biskupa Bronisława Dembowskiego z 1994 r.²⁸

Na treść uchwał synodalnych, a potem promulgowanych przez biskupów włocławskich statutów, składał się szeroki wachlarz spraw ustawodawczych, administracyjnych i sądowych, jakie ustawodawca diecezjalny zamierzał wprowadzić w życie diecezji. Ogłaszał na nich nowe przepisy prawa powszechnego i metropolitalnego, jak też stanowił prawo we własnym zakresie, odnoszące się zazwyczaj do: kul-

nistracji kościelnej, na jakie dzieliły się diecezje polskie XVI wieku. Na ich czele stali archidiaconi, którzy prowadzili własną kancelarię i spełniali funkcje wizytacyjne oraz administracyjno-sądowe. Zob. B. KUMOR, *Archidiaconat*, w: Encyklopedia Katolicka, t. I, Lublin 1985, kol. 869-873; T. SILNICKI, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 260-261; S. LIBROWSKI, *Synody diecezji włocławskiej...*, s. 85.

²⁵ Tamże, s. 85.

²⁶ Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 140-173.

²⁷ Zob. S. LIBROWSKI, *Sprawa rzekomych synodów diecezji włocławskiej po 1641 roku...*, s. 346; J. GRĘŻLIKOWSKI, *Ustawodawstwo synodalne diecezji włocławskiej...*, s. 631.

²⁸ Zob. *Statuty synodu diecezjalnego we Włocławku*, w: Prawodawstwo Kościoła w Polsce 1961-1970, red. T. PIERONEK, t. II, Ustawodawstwo diecezjalne, z. 4, Warszawa 1974, nr 11-125; *II Synod Diecezji Włocławskiej*, Włocławek 1994.

tu Bożego oraz sprawowania i przyjmowania sakramentów, przekazu wiary i nauczania katechetycznego, duszpasterstwa, reformy i karność duchowieństwa oraz odnoszących się do spraw majątkowo-administracyjnych i sądowych. Nadto na synodzie podejmowane były sprawy, które miały być poruszane na najbliższym synodzie prowincjalnym, sejmie krajowym, sejmiku województw kujawskich i stanów pomorskich oraz na trybunale koronnym²⁹. Promulgowane i wydawane przez biskupa diecezjalnego w tamtym czasie uchwały synodalne były jedną z form zarządzania diecezją. Przyczyniały się bowiem do wprowadzania w życie Kościoła lokalnego norm prawnych powszechnych, krajowych i partykularnych, które regulowały na różnych płaszczyznach życie i działalność tego Kościoła. Warto również zaznaczyć, iż w konstytucjach synodalnych znajdujemy wiele mądrych i ważnych zarządzeń, które służyły rozwojowi Kościoła i życiu chrześcijańskiemu, jak też przyczyniały się do wzrostu życia religijnego i dyscyplinarnego w diecezji. Szkoda, że nie miała część konstytucji synodalnych włocławskich przepaść bezpowrotnie, nie tylko z powodu wojen i nieszczęść narodowych, ale także przez niedbałość i opieszałość wielu od których zależała dbałość i troska o dokumenty kościelne.

2. Wykaz przedtrydenckich synodów włocławskich

Ustalenie chronologii synodów włocławskich, jak zresztą i synodów innych diecezji, jest trudne i często nie zawsze możliwe do przeprowadzenia. Wynika to z faktu, iż synod nie posiadał własnej kancelarii, a w następstwie tego również swego archiwum. Plan i treść obrad synodalnych przygotowywała najczęściej kancelaria biskupia, rzadko tylko konsystorska. Kanclerz, względnie notariusz biskupi bywał zwykle mianowany przez ordynariusza sekretarzem synodu i to on potem wpisywał jego uchwały do akt działalności biskupów. Niestety nie wszystkie one zostały tam wciągnięte i dlatego sporej liczby synodów, z przed roku 1402, za wyjątkiem fragmentów z lat 1227 i 1233 r., nie jesteśmy w stanie odtworzyć, a tym bardziej dotrzeć do ich uchwał, gdyż zostały w całości zagubione. Pewna ich liczba może znajdować się ewentualnie w Archiwum Watykańskim, przesyłana tam przez bisku-

²⁹ Zob. S. LIBROWSKI, *Synody diecezji włocławskiej...*, s. 86.

pów do aprobaty albo wiadomości kongregacji Stolicy Apostolskiej, jak to było w zwyczaju ówczesnych biskupów³⁰.

Pierwszy wykaz synodów diecezji wrocławskiej znajdujemy w zbiorze synodów wrocławskich, który został wydany w 1756 r. w Warszawie staraniem biskupa Antoniego Sebastiana Dembowskiego, pt. *Statuta episcopatum Cujaviensis*³¹. Synodyk ten, który zaginął w czasie II wojny światowej, podawał w miarę pełny – jak twierdził ks. prof. Stanisław Librowski – znany wtedy katalog synodów wrocławskich³². Jak wykaz ten wyglądał, ile zawierał synodów, które uwzględniał, a które nie, trudno jest dziś określić, gdyż nie znamy jego treści.

Katalog synodów diecezji wrocławskiej podał w sposób dość wyczerpujący i pełny ks. Zenon Chodyński, który *ex professo* zajmował się synodami wrocławskimi, w swoim monumentalnym opracowaniu *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* wydanym w Warszawie w 1890 r., które ukazało się w trzy lata po jego śmierci³³. Jego badaniom i pracy źródłowej, archiwalnej, diecezja wrocławska zawdzięcza, jako jedna z pierwszych w Polsce, zbiór swoich statutów synodalnych. Jak do tej pory, jesteśmy niejako skazani na przyjęcie tego wykazu synodów, gdyż do tej pory nie został on przebadany i zweryfikowany, a tylko częściowo uzupełniony – o czym za chwilę – przez zmarłego w 2002 r. ks. prof. Stanisława Librowskiego. Spis ks. Chodyńskiego obejmował 46 synodów generalnych i okręgowych³⁴. Opublikował natomiast w swoim dziele zachowane w mniejszym lub większym stopniu uchwały 29 synodów, 10 odbytych przed Soborem Trydenckim i 19 odbytych po tym soborze³⁵.

³⁰ S. LIBROWSKI, *Sprawa rzekomych synodów diecezji wrocławskiej po 1641 roku...*, s. 91.

³¹ S. LIBROWSKI, *Synody diecezji wrocławskiej...*, s. 91; J. KOCENIAK, *Antoni Sebastian Dembowski biskup Wrocławski i Pomorski, sylwetka z czasów saskich*, Warszawa 1953, s. 32-35.

³² W roku 1754 biskup Antoni Sebastian zamierzał dać swemu zbiorowi tytuł *Synodicum Wladislaviensis dioecesis*, potem jednak zmienił swoją decyzję co do nazwy zbioru synodów wrocławskich. Zob. S. LIBROWSKI, *Synody diecezji wrocławskiej...*, s. 91.

³³ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 1-242; Zob. J. GRĘZLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 176.

³⁴ Zob. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XVI-XXXVI i s. 1-267.

³⁵ Po Soborze Trydenckim odbyło się w sumie dwadzieścia synodów: dwa diecezjalne biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1568 i 1579 r.; siedem odbytych przez biskupa Hieronima Rozdrażewskiego, trzy diecezjalne z 1586, 1589 i 1590 r. oraz cztery zwołane dla archidiaconatu pomorskiego w roku 1585, 1589, 1590 i 1598 r.; jeden bi-

Jeżeli chodzi o wrocławskie synody przedtrydenckie to ks. Zenon Chodyński we wspomnianym swoim dziele *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* ogłosił ślady odbycia w diecezji wrocławskiej następujących synodów:

1. Biskupa Michała z 1227 r. odbytego w maju, w okolicach Włocławka i Kruszwicy, w Bąkowie (*Buchkow*) blisko Inowrocławia, na którym byli zebrani między innymi członkowie kapituły katedralnej i kolegiackiej kruszwickiej³⁶.

2. Tego samego biskupa z 1233 r., który odbył się w Inowrocławiu. Na tym synodzie przywrócono archidiaconat kruszwicki, zniesiony przez biskupa Ogierza (Ogeriusza) i przyłączony do wrocławskiego. Choć nie ma śladu jego zarządzeń, dokument wskazujący na odbyty synod może być uważany za jeden ze statutów synodalnych dotyczących dyscypliny kościelnej³⁷.

3. Biskupa Jana Kropidły, księcia opolskiego, odbyty przed 1389 r., kiedy to po raz pierwszy był biskupem kujawsko-pomorskim, czyli wrocławskim (1384-1389), a który wiele miejsca poświęcił odnowieniu wrocławskiej kapituły katedralnej oraz życiu, obyczajach i dyscyplinie duchowieństwa³⁸.

4. Diecezjalnego biskupa Mikołaja Kurowskiego, który odbył się we Włocławku w kwietniu 1402 r.³⁹, a którego uchwały drukuje w swoim dziele Z. Chodyński⁴⁰.

skupa Wojciecha Baranowskiego z 1607 r., trzy biskupa Wawrzyńca Gembickiego, częstkowy dla archidiaconatu kujawskiego z 1612 r., diecezjalny z 1613 r. i częstkowy dla archidiaconatu pomorskiego z 1614 r.; trzy biskupa Pawła Wołuckiego, diecezjalny z 1620 r. oraz dwa dla archidiaconatu pomorskiego z 1617 i 1622 r.; diecezjalny biskupa Andrzeja Lipskiego z 1628 r. oraz trzy biskupa Macieja Łubieńskiego, dwa diecezjalne z 1634 i 1641 r. i jeden zwołany dla archidiaconatu pomorskiego w 1640 r. Akta tego ostatniego synodu zaginęły i nie są znane. Zostały one szczegółowo opracowane m.in. w pracy habilitacyjnej ks. J. Gręźlikowskiego oraz w doktoracie ks. J. Boruckiego (synody biskupa Hieronima Rozdrażewskiego. Zob. J. GRĘŻLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 107-173; J. BORUCKI, *Wkład synodów biskupa Hieronima Rozdrażewskiego w dzieło recepcji Soboru Trydenckiego*, Warszawa 1998 (mps Bibl. Sem. Duch. we Włocławku).

³⁶ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XVIII.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. XVIII-XIX.

⁴⁰ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 1-9.

5. Biskupa Jana Kropidły z 1418 r., kiedy to po raz drugi został biskupem wrocławskim (1402-1421), po przejściu biskupa Mikołaja Kurowskiego na arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Synod ten został zwołany na rok 1417, ale ze względu na różne ważne zajęcia biskupa w archidiakonacie pomorskim, odbył się w styczniu 1418 r. we Wrocławku. Biskup osobiście nie przewodniczył synodowi, polecił to swemu sufraganowi Wieńczysławowi. Statuty synodalne nie zachowały się, aczkolwiek głównie odnosiły się do uzdrowienia dyscypliny i karności duchowieństwa oraz naprawy rozluźnionych obyczajów⁴¹. Zachował się list zwołujący synod oraz edykt archidiakona wrocławskiego Stanisława z Comozino, który wzywał duchowieństwo do zachowywania statutów synodalnych⁴².

6. Biskupa Jana Pelli z 1425 r., który został zwołany do Bydgoszczy, ale nie ma pewności czy faktycznie się odbył ze względu na wojnę z zakonem krzyżackim, jak również poselstwa i kontakty z tym zakonem, których obowiązek bardzo często powierzany był przez króla biskupowi z Kujaw. Brak jest akt synodalnych, istnieje tylko w Archiwum Diecezjalnym (rękopis Kapituły Wrocławskiej) list zwołujący synod⁴³.

7. Tego samego biskupa, który krótko przed śmiercią zwołał jeszcze synod diecezjalny do Radziejowa na rok 1427⁴⁴. Zachowały się niekompletne akta tego synodu, które publikuje Z. Chodyński⁴⁵.

8. Biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1478 r.⁴⁶. Nie zachowały się jego statuty, ani list zwołujący synod. Zachowały się natomiast rozporządzenia (*ordinationes*) z 1477 r. sporządzone na sposób rozpraw teologicznych i z nakazu biskupa przedstawione duchowieństwu przez archidiakonów, głównie po to, aby stanowiły materiał na egzamin z wiedzy teologicznej przed sędzią synodalnym. Z treści *ordinationes* wynika, jak wielkie i gorliwe starania podejmował biskup w celu czystości i krzewienia wiary oraz jej obrony, jak też odnowienia dyscypliny i karności kościelnej. Z całą pewnością rozporządzenia o których

⁴¹ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XIX-XX.

⁴² *Acta synodi Anno 1418*. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 9-13.

⁴³ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XX.

⁴⁴ Tamże, s. XX-XXI.

⁴⁵ *Synodus Radziejoviae per Johannem episcopum anno 1427 celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 13-15.

⁴⁶ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXI-XXII.

mowa stanowiły materiał do dyskusji na synodzie lub też zostały dołączone do uchwał synodalnych, skoro już przed synodem były rozpowszechniane przez archidiaconów jako posiadające moc prawną. Z tego samego powodu opublikował je Z. Chodyński⁴⁷.

9. Biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego z 1487 r.⁴⁸ Zostały one zachowane w formie dokumentu archidiacona włocławskiego Pawła, syna Sulisława z Łyczków. Zarządzenia tam zawarte zawierają wiele ciekawych i osobliwych regulacji odnoszących się do obyczajów i dyscypliny duchowieństwa oraz świętych praw tamtych czasów⁴⁹.

10. Biskupa Krzesłowa z Kurozwęk z 1497 r. Był to synod cząstkowy odbyty dla archidiaconatu pomorskiego i dotyczył głównie zaopatrzenia biskupiego. Konstytucje i akta synodu nie zostały włączone do rejestru czynności biskupich. Zachowało się jedynie wprowadzenie do synodu⁵⁰.

11. Tego samego biskupa, który w tym samym roku (1497) zwołał synod dla archidiaconatu kujawskiego do Bydgoszczy. Akta i przebieg synodu nie są znane, jedyna wzmianka o nim występuje w *Liber Erectionum*⁵¹.

12. Diecezjalnego z 1499 r. również biskupa Krzesłowa z Kurozwęk zwołanego do Włocławka głównie w celu podjęcia walki z szerzącym się wśród duchowieństwa i wiernych świeckich husytyzmem oraz zachowaniem czystości wiary. Akta tego synodu nie zachowały się, jak też nie jest znany żaden szczegół z jego przebiegu⁵².

13. Biskupa Wincentego Przerębskiego z 1508 r. Został zwołany do Gdańska, jako synod cząstkowy dla części pomorskiej diecezji. Jego akta i przebieg nie są znane. Wiadomo tylko, że postanowienia tego synodu stanowiły zasadniczą pomoc przy ustanawianiu obowiązków Kościoła pomorskiego oraz określały przepisy co do dyscypliny duchowieństwa⁵³.

⁴⁷ *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 15-21.

⁴⁸ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXII-XXIII.

⁴⁹ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 22-27.

⁵⁰ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXIII.

⁵¹ Tamże.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże.

14. Synodu odbytego w kwietniu 1510 r. przez tego samego biskupa w Bydgoszczy, najprawdopodobniej dla części kujawskiej diecezji. Jego akta i przebieg nie są znane, pozostała tylko wzmianka w czynnościach biskupich, gdzie czytamy, że „w dniu Merkurego, 24 kwietnia 1510 r., nazajutrz po dniu św. Wojciecha, Najczcigodniejszy Vincentius, biskup wrocławski, rano po zakończeniu synodu, wyjechał z Bydgoszczy i tego samego dnia przybył do Parkanie”⁵⁴.

15. Diecezjalnego biskupa Macieja Drzewickiego z 1516 r., który odbył się 21 września w katedrze wrocławskiej. Jego statuty zostały rok później wydrukowane w Krakowie u Jana Hallera. Jak pisał pod koniec XIX wieku Z. Chodyński, egzemplarz tego wydania znajdował się w Bibliotece Jagiellońskiej z napisem „Statuty synodalne diecezji wrocławskiej” i zawierał ciekawe słowa najprawdopodobniej dopisane w późniejszym czasie: *Clerice, si nescis quid lexet quid sit honestas – aptius est rastrum quam sacer ordo tibi* – kleryku (duchowny-kapłanie, jeśli nie wiesz czym jest prawo i uczciwość – stosowniejsza dla ciebie jest motyka niż stan duchowny)⁵⁵. Jak zauważa wspomniany Z. Chodyński, „treść synodu co do słowa przepisana jest z pierwszego wydania synodu diecezjalnego gnieźnieńskiego, zwołanego przez arcybiskupa Łaskiego w roku 1512 i przez tego samego Hallera wydane go drukiem w 1512 i 1513 r. Oba synody różnią się tylko wstępem”⁵⁶. Chodyński w swoim dziele publikuje akta tego synodu⁵⁷.

16. Częstkowego dla archidiakonatu pomorskiego z tego samego roku, zwołanego również przez biskupa Macieja Drzewickiego. Synod obradował od 4 października do końca tego miesiąca w Gdańsku. Statuty synodu nie są znane, Z. Chodyński publikuje tylko dekret biskupa Drzewickiego zwołujący synod i zawarte w nim postulaty na synod oraz indult papieża Aleksandra VI zezwalający duchowieństwu gdańskiemu na recytowanie godzin kanonicznych i sprawowania służby Bożej według sposobu i zwyczaju Braci Zakonu Niemieckiego

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże, s. XXIII-XXIV.

⁵⁶ Tamże, s. XXIV.

⁵⁷ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 28-34.

Najświętszej Maryi Panny z roku 1498⁵⁸. Można przypuszczać, że konstytucje synodalne wydane w tym samym roku na synodzie odbytym przez biskupa Drzewickiego we Włocławku i w następnym roku wydane drukiem, zostały rozpowszechnione również wśród duchowieństwa archidiaconatu pomorskiego⁵⁹.

17. Diecezjalnego tego samego biskupa z 1518 r. Wspomina o nim zapis w aktach kapituły włocławskiej, który wskazuje, że na posiedzeniu generalnym w uroczystość Wniebowzięcia NMP kapituła zaaprobowała prośbę biskupa Drzewickiego co do woli odbycia synodu. Głównym powodem zwołania synodu, jak zapisano, było „przeciwstawienie się rozszerzającym się błędom i przewrotnej nauce Lutra”, która rozpowszechniała się przede wszystkim na Pomorzu⁶⁰. Akta i przebieg synodu nie są znane. Zapewne bardzo gorliwy w działalności synodalnej biskup Drzewicki odbył jeszcze później synody w ówczesnej diecezji włocławskiej, tj. w latach 1518-1531, jednakże zapewne na skutek trudnych warunków politycznych i religijnych, jak też pewnych zaniedbań ludzi tamtego czasu, ich uchwały nie zachowały się do naszych czasów.

18. Diecezjalnego biskupa Jana Karnkowskiego z 1532 r. Poprzedziła go wizytacja diecezji przeprowadzona przez biskupa i archidiaconów oraz wizytacja duchownych zaniedbujących swoje obowiązki albo oskarżonych o popełnienie przestępstw, którzy zostali wezwani na synod. Wezwanych zostało na sąd synodalny pięciu kapłanów z archidiaconatu włocławskiego i kruszwickiego. Odbywał się on w dniach od 12 do 16 września i wymierzył tym kapłanom stosowne kary. Statuty tego synodu – jak pisze Z. Chodyński – zaginęły, ostał się tylko egzemplarz sądów, które wykonywane były po zakończeniu synodu⁶¹.

19. Diecezjalnego tego samego biskupa z 14 maja 1537 r., który odbył się we Włocławku. Zachował się list biskupa Jana Karnkowskiego z dnia 3 kwietnia tego samego roku zwołujący synod. Jak wynika ze wspomnianego listu, zasadniczym celem zwołania synodu była naprawa obyczajów i dyscypliny duchowieństwa oraz podjęcie działań

⁵⁸ *In synodo dioeciesana Gedani A. D. 1516 ultima oct. celebrata mandatum sive decretum Matthiae Drzewicki [...].* Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 34-36.

⁵⁹ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXIV.

⁶⁰ Tamże, s. XXIV.

⁶¹ Tamże, s. XXIV.

zmierzających do powstrzymania rozszerzania się nauki Lutra w diecezji. Statuty tego synodu nie zachowały się⁶².

20. Biskupa Łukasza Górki z 1539 r. Był to synod również diecezjalny zwołany na dzień 17 kwietnia do katedry wrocławskiej. Statuty synodu nie są znane. Wzmiankę o synodzie podaje informacja zawarta w „czynnościach pasterskich” biskupa Górki, gdzie podano, iż synod osądził i ukarał dwóch kapłanów za ich nieprawość i niemoralne życie, a także wskazano na poręczenie jakiego udzielił biskup wobec duchowieństwa bezkarnie uciskanego przez szlachtę⁶³. Z. Chodyński publikuje w swoim opracowaniu list biskupa zwołujący niniejszy synod i wzywający na synod duchowieństwo⁶⁴.

21. Biskupa Mikołaja Dzierzgowskiego z 1544 r. Synod ten odbył się 23 września w katedrze wrocławskiej. Uchwały synodu nie zachowały się do naszych czasów, pozostał tylko list biskupa zwołujący synod, w którym wyłuszcza powody zwołania synodu oraz tematykę jaka zostanie na nim poruszona, przede wszystkim „potrzebę przedyskutowania w jaki sposób zreformować i przywrócić świętość życia duchowieństwa i wiernych świeckich oraz jakie podjąć środki zaradcze, aby przyjąć Ojczyźnie i Kościołowi z pomocą w obliczu niebezpieczeństw i obelg miotanych przez niewiernych i schizmatyków – wrogów imienia Chrystusowego, a najbardziej ze strony Turków, którzy już stoją u bram Polski”⁶⁵.

22. Częstkowego zwołanego dla archidiakonatu pomorskiego zwołanego przez biskupa Andrzeja Zebrzydowskiego w 1547 r. Nie znamy ani dokładnego czasu jego odbycia, ani uchwał. Wiadomym jest, że synod odbył się w Subkowie miasteczku na Pomorzu koło Tczewa i miał na celu, jak dowiadujemy się z listu biskupiego zwołującego synod, „przywrócić karność, dyscyplinę i dobre obyczaje duchowieństwa, ukrócić występkę, ukarać popełniających nadużycia oraz przeciwdziałać szerzącej się nauce Lutra”. Biskup wzywał jednocześnie duchowieństwo do trzymania się nakazów Soboru Trydenckiego⁶⁶. Jest też wiadomym, że synod odbył się kilka tygodni wcześniej niż synod

⁶² Tamże, s. XXV.

⁶³ Tamże, s. XXVI.

⁶⁴ *In synodo anno 1539 cautio Lucae de Górka episcopi [...]*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 36-37.

⁶⁵ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXVI-XXVII.

⁶⁶ Tamże, s. XXVII.

provincialny w Łęczycy⁶⁷. Biskup Zebrzydowski osobiście nie uczestniczył w synodzie, reprezentował go archidiakon pomorski ks. Andrzej Duchnicki⁶⁸.

23. Tego samego biskupa z roku 1550, który również został zwołany w październiku dla archidiakonatu pomorskiego. Odbył się w Gdańsku, jak dowiadujemy się z listu samego biskupa i miał na celu obronę i wzmocnienie czystości wiary katolickiej. Na synodzie tym biskup Zebrzydowski złożył sprawozdanie ze swego zarządzania diecezją⁶⁹. Akta i uchwały tego synodu nie zachowały się do naszych czasów.

24. Diecezjalnego z 1551 r., który odbył się w katedrze włocławskiej, najprawdopodobniej w styczniu, krótko przed synodem prowincjalnym piotrkowskim z 1551 r.⁷⁰ Jak dowiadujemy się z listu biskupiego zwołującego synod, a napisanego we wsi Kłotno oraz z korespondencji biskupa Zebrzydowskiego, miał on dokończyć i uzupełnić synod cząstkowy z Gdańska z 1550 r. Synod poprzedziła wizytacja diecezji, a poprzez swoje obrady i uchwały miał przyczynić się do zachowania czystości wiary, podjęcia reformy religijnej oraz duchowieństwa i usprawnienia zarządu dobrami kościelnymi⁷¹. Uchwały synodu nie są nam znane.

25. Biskupa Jana Drohojewskiego z 1554 r. Był to najprawdopodobniej ostatni synod przedtrydencki w diecezji włocławskiej. Odbył się w katedrze włocławskiej. Szczegółów o jego zwołaniu, przebiegu i uchwałach tego synodu nie znamy⁷².

Do powyższego wykazu 25 synodów odbytych przed Soborem Trydenckim, a podanym przez ks. Zenona Chodyńskiego należy jeszcze dodać cztery synody nieznanne ks. Chodyńskiemu, a których ślady odnalazł i podał zmarły przed paru laty ks. prof. Stanisław Librowski, a mianowicie: z 1227 r., odbytego w Subkowach dla pomorskiej czę-

⁶⁷ I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 96-97.

⁶⁸ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXVII.

⁶⁹ Tamże, s. XXVII.

⁷⁰ Na synodzie tym nakazano biskupowi Drohojewskiemu nazywać się biskupem włocławskim i pomorskim, a nie kujawskim, aby nie dać w przyszłości pretekstu do odłączenia się Pomorza od biskupstwa kujawskiego. Zob. I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 100.

⁷¹ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. XXVII-XXVIII.

⁷² Tamże, s. XXVIII-XXIX.

ści diecezji⁷³ oraz synodów z 1508, 1537 i 1551 r.⁷⁴ Niestety statuty tych synodów nie są znane, gdyż nie zostały odnalezione w Archiwum Diecezji Włocławskiej przez wspomnianego ks. prof. Librowskiego, mimo jego usilnych poszukiwań i wysiłków.

Możemy zatem powiedzieć, iż na dzień dzisiejszy w okresie przedtrydenckim wiemy o zwołaniu i odbyciu w diecezji włocławskiej przynajmniej 29 synodów diecezjalnych i częstkowych. Liczba ta jest zapewne o wiele większa, szczególnie jeżeli chodzi o wiek XIV, gdzie znamy tylko synod biskupa Mikołaja Kurowskiego z 1389 r., a w którym to wieku jedenaście razy zwoływane były synody prowincjalne. Należy zatem sądzić, że w diecezji włocławskiej zostało zwołanych przynajmniej kilka synodów, chociaż nieustanne najazdy krzyżaków nie za bardzo pozwalały biskupom włocławskim na odbywanie zgromadzeń synodalnych. Z kolei wiek XV i XVI na skutek rozwoju reformacji i herezji husyckiej powodował większą czujność biskupów odnośnie depozytu wiary i religijności wiernych, a tym samym zwiększał aktywność synodalną biskupów. Tym samym, jeżeli do wspomnianych dwudziestu dziewięciu włocławskich synodów przedtrydenckich doda się dwadzieścia synodów odbytych po Soborze Trydenckim⁷⁵ oraz dwa zwołane i odbyte po Soborze Watykańskim II, to wynik wszystkich znanych synodów w diecezji włocławskiej należy określić na pięćdziesiąt jeden⁷⁶.

Wspomniany ks. Zenon Chodyński – jak zaznaczono przy poszczególnych synodach przedtrydenckich – opublikował we fragmentach lub w całości listy biskupów zwołujące synody lub też dokumenty i uchwały następujących synodów: częstkowego dla archidiaconatu kruszwickiego biskupa Michała z 1227 i 1233 r.,⁷⁷ diecezjalnego biskupa Mikołaja z Kurowa z 1402 r.,⁷⁸ diecezjalnego biskupa Jana Kropidły

⁷³ S. LIBROWSKI, *Synody diecezji włocławskiej...*, s. 87.

⁷⁴ Tamże, s. 87.

⁷⁵ Zob. J. GRĘZLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 140-173.

⁷⁶ Zob. S. LIBROWSKI, *Synody diecezji włocławskiej...*, s. 89; Por. J. GRĘZLIKOWSKI, *Ustawodawstwo synodalne diecezji włocławskiej – stan badań oraz postulaty badawcze...*, s. 635.

⁷⁷ *In synodo Michaelis Episcopi anno 1233*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 1.

⁷⁸ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 1-9.

z 1418 r.,⁷⁹ diecezjalnego biskupa Jana Pelli z 1427 r.,⁸⁰ diecezjalnego biskupa Zbigniewa z Oleśnicy z roku 1477⁸¹, częstokowego biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego z 1487 r.,⁸² diecezjalnego i częstokowego biskupa Macieja z Drzewicy z tego samego 1516 r.⁸³ oraz diecezjalnego biskupa Łukasza z Górki z 1539 r.⁸⁴ A zatem spośród 29 synodów w diecezji włocławskiej okresu przedtrydenckiego, znamy tylko uchwały 10 z nich. Nie zawsze są to statuty synodalne w całości, bo istnieją tylko fragmenty uchwał czy też listy biskupów zwołujące synod czy inne dokumenty prezentujące zarządzenia synodalne. Nie jest to duża liczba, jednakże analizując istniejące uchwały można poznać istniejące problemy i potrzeby ówczesnego Kościoła Włocławskiego oraz podejmowane próby jego odnowy i działalności.

Spośród uchwał wspomnianych synodów przedtrydenckich, po raz pierwszy opublikowane drukiem zostały statuty synodalne biskupa Macieja Drzewickiego z 1516 r. Zostały one wydrukowane rok później w Krakowie u Jana Hallera, jako samoistne dokumenty⁸⁵. Drugim, znanym w historii diecezji włocławskiej synodem, którego uchwały i dokumenty zostały wydane i ogłoszone drukiem był synod potrydencki biskupa Stanisława Karnkowskiego odbyty w 1568 r., a więc pięć lat po zakończeniu Soboru Trydenckiego. Statuty tego synodu zostały wydane drukiem w Kolonii u M. Cholina w roku 1572 pod tytułem: *Constitutiones in dioecesana synodo Wladislaviensi presidente [...] de Stanislao Carncovio episcopo Wladislaviensi*⁸⁶. Również wiele

⁷⁹ *Acta synodi anno 1418*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 9-13.

⁸⁰ *Synodus Radziejoviae per Johannem episcopum anno 1427 celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 13-15.

⁸¹ *Statuta dioecesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 15-21.

⁸² *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 22-27.

⁸³ *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevious Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 28-34; *In synodo dioecesana Gedani A. D. 1516 ultima oct. Celebrata mandatum sive decretum Matthiae Drzewicki [...]*, Tamże, s. 34-36.

⁸⁴ *In synodo anno 1539 cautio Lucae de Górka episcopi [...]*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 36-37.

⁸⁵ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia dioecesis...*, s. XXIV.

⁸⁶ *Constitutiones in dioecesana synodo Wladislaviensi presidente [...] de Stanislao Carncovio episcopo Wladislaviensi*, editae Coloniae 1572 apud M. Cholinum. Wydania tego nie ma jednak obecnie w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we

późniejszych wrocławskich synodów potrydenckich było wydawanych drukiem⁸⁷. Po raz pierwszy teksty wszystkich omawianych synodów przedtrydenckich, te które się zachowały, opublikował w 1890 r. w pośmiertnym opracowaniu wspomniany ks. Zenon Chodyński, który przygotowując do druku przed ponad stu dwudziestu laty swoje opracowanie, tylko niektóre z nich oglądał, a większość swojego dzieła oparł na aktach archiwalnych⁸⁸.

3. Problematyka uchwał synodalnych

Przedtrydenckie synody diecezji wrocławskiej, jak już powiedziano wyżej, były organem kościelnej władzy ustawodawczej biskupa diecezjalnego i jako takie miały fundamentalne i podstawowe znaczenie dla kształtowania prawa i dyscypliny w diecezji oraz dla rozwoju życia kościelnego. Stanowiły zatem ważny czynnik ustroju i życia Kościoła diecezjalnego. Do ich podstawowych zadań – jak to już wspomniano – należało ogłaszanie i dostosowywanie do miejscowych warunków i potrzeb przepisów ogólnokościelnych, zarządzeń papieskich i uchwał synodów prowincjonalnych. To właśnie poprzez działalność ustawodawczą synodów diecezjalnych prawo ogólnokościelne oraz prawo synodów prowincji gnieźnieńskiej znajdowało najskuteczniejszy dostęp do Kościoła partykularnego oraz wpływało na postawy religijno-moralne zarówno kapłanów, jak i wiernych świeckich, jak też miało zasadniczy wpływ na pouczanie wiernych o prawdach wiary, obyczajach, karności i dyscyplinie duchowieństwa, życiu sakramentalnym, kształtowaniu praw i obowiązków beneficjentów, jak też porządkowaniu spraw majątkowych i administracyjnych Kościoła. Biskupi wrocławscy jako prawodawcy nadawali przy tym normom prawa partykularnego taki kształt i wyraz, jakich domagały się warunki i potrzeby lokalne rozległej wspólnoty diecezjalnej. Istotny walor norm

Wrocławku. Znał je i na jego podstawie opublikował statuty synodalne tego synodu Zenon Chodyński w swoim zbiorze, który jest dosłownym przetransponowaniem z wydania z 1572 r. Nie ma też akt synodu rękopiśmiennych tego synodu w Archiwum Diecezji Wrocławskiej. Zob. *Acta synodi dioeclesanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae [...]*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 38-79; J. GRĘZLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 178-179.

⁸⁷ Zob. J. GRĘZLIKOWSKI, *Ustawodawstwo synodalne diecezji wrocławskiej...*, s. 625-627.

⁸⁸ S. LIBROWSKI, *Synody diecezji wrocławskiej...*, s. 91-92.

prawnych – jak to zobaczymy – stanowiących efekt uchwał synodalnych, stanowił moment mobilizacji całej społeczności diecezjalnej do wysiłku duchowego na różnych odcinkach życia i działalności. Nadto system synodów umożliwiał kontrolę stanu życia duchowego, dyscypliny i karności duchowieństwa, życia religijnego wiernych świeckich oraz regulację wszelkich niedociągnięć w pracy duszpasterskiej i czuwanie nad aktualnymi potrzebami Kościoła diecezjalnego.

Analizując przedtrydenckie wrocławskie uchwały synodalne należy zauważyć, iż granice treściowe, a więc dyspozycje odnoszące się do uprawnień i obowiązków, określało kościelne prawo powszechne oraz statuty synodów prowincjalnych. Stąd promulgowane przez biskupów wrocławskich postanowienia synodalne zawsze były w zgodzie z prawem Kościoła powszechnego oraz wprowadzały to prawo, jak i prawo stanowione na synodach prowincji gnieźnieńskiej, w życie i działalność Kościoła wrocławskiego. Niekiedy postanowienia te, mając charakter partykularny i uwzględniając warunki oraz potrzeby Kościoła wrocławskiego, wprowadzały własne rozwiązania prawne i dyspozycje, które miały zapewnić jego rozwój i usprawnić organizację. Sporadycznie też uchwały synodalne ponawiały statuty wcześniejszych synodów, dodając stosowne przeróbki redakcyjne.

Treść uchwał synodalnych stanowią liczne przepisy prawne, administracyjne i dyscyplinarne oraz zalecenia i pouczenia duszpasterskie. Swoją problematyką obejmują szeroki zakres spraw należących do różnych dziedzin życia kościelnego odnoszącego się do wzrostu życia moralnego, ascetycznego i dyscyplinarnego duchowieństwa, jego karności, sprawowania i przyjmowania sakramentów, życia religijnego wiernych **świeckich, obowiązków i zadań beneficjatorów oraz porządkowania i regulowania spraw majątkowych i administracyjnych.**

3.1. Życie, obyczaje, karność i dyscyplina duchowieństwa

Dyspozycje synodalne odnośnie obyczajów, karności i dyscypliny, a także postawy i zachowania osób duchownych zajmują sporo miejsca we wrocławskim ustawodawstwie synodalnym przedtrydenckim. Prawie wszystkie znane nam uchwały synodalne z tego okresu zwracały uwagę na postępowanie w dziedzinie obyczajowości kapłanów i zobowiązywały ich do przestrzegania ogólnie przyjętych norm prawa powszechnego i prowincjonalnego, co do życia, postawy, zachowania, obyczajów, karności i dyscypliny. Stanowiąc prawo w tej dziedzi-

nie biskupi wrocławscy pragnęli, aby duszpasterze byli nieskazitelni i dawali wiernym przykład życia zgodnego z Ewangelią i nauką Kościoła. Jednocześnie ustanawiali kary na tych duchownych, którzy nie zachowywali dobrych obyczajów, zasad moralnych i karności kościelnej uważając, że bezkarność wobec wykraczających w tej dziedzinie sprzyja rozluźnieniu dyscypliny kościelnej, a także potęguje zło i grzech⁸⁹.

Jednym z pierwszych znanych wrocławskich zarządzeń synodalnych co do życia, obyczajów i dyscypliny duchowieństwa jest rozporządzenie archidiacona Stanisława z ostatnich lat rządów biskupa Jana Kropidły, księcia opolskiego, a mianowicie z roku 1389, zwracające uwagę duchowieństwu na właściwą postawę i zachowanie ze względu na godność kapłańską oraz na obowiązek noszenia tonsury, a także nakazujące duchowieństwu, aby nie szło za przykładem ludzi świeckich i nie nosiło sukni fałdzistej *plicatum, fibulatum*, ani wyciętej *conscissam* lub różnokolorowej, czyli *schachowanej discolorum*, a butów nie używało czerwonych⁹⁰. Brzmienie statutów synodalnych zostało zaczerpnięte z początkowej części uchwał synodu prowincjonalnego arcybiskupa Jana Suchegowilka z 1376 r. odbytego w Uniejowie⁹¹.

W trosce o naprawę obyczajów duchowieństwa, biskup Mikołaj Kurowski, późniejszy arcybiskup gnieźnieński, na synodzie odbytym w 1402 r. bardzo jednoznacznie i zdecydowanie nakazywał duchownym, aby odpowiednio do stanu duchownego postępowali i zachowywali się, aby dbali o swój wygląd i odpowiedni kapłański strój oraz unikali karczm, zabaw, pijaństwa i różnych bezbożnych gier, a także zakazywał uprawiania lichwy, handlu i symonii, a pod karą utraty beneficjum zabraniał duchownym przyjmowania beneficjów od świeckich oraz obcowania ze złoczyńcami i ludźmi naruszających naukę Kościoła. Nakazywał również noszenie tonsury⁹². Synod zakazywał duchownych używania sukni koloru czerwonego i zielonego lub też

⁸⁹ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 3.

⁹⁰ Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae...*, s. XVIII; Zob. J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków b.d.w., s. 26.

⁹¹ J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 15.

⁹² *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 3-4.

różnobarwnej albo znów długiej lub za krótkiej, jednak nie nakładał na duchownych żadnego rodzaju kary za nieprzestrzeganie tego przepisu⁹³.

Nakaz ten okazał się widocznie nieskuteczny, skoro biskup Jan Pella z Niewiesza na synodzie odbytym w Radziejowie w 1427 r., nawiązując do dekretu Soboru Wienneńskiego z 1312 r., ponownie zachęcał i zobowiązywał duchowieństwo, już w sposób bardziej kategoryczny i surowy, do stosowania odpowiedniego stroju kapłańskiego, do poprawy obyczajów oraz zakazywał symonii oraz lichwy. Biskup ten stwierdzał w swoich statutach synodalnych, że „nikomu z duchownych nie wolno się nosić obyczajem ludzi świeckich”. Przede wszystkim zabronił ubierać się księżom i niższemu duchowieństwu w suknie (tuniki), tzw. *kassanijcze*, pod groźbą jej konfiskaty przez wizytującego archidiacona na rzecz ubogich. Strój duchowieństwa miał być skromny i różnić się od stroju osób świeckich⁹⁴. Wydaje się, że od zarządzenia wspomnianego biskupa nastąpiła w diecezji pewna poprawa co do stroju duchowieństwa, skoro późniejsze synody, między innymi biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego z roku 1487 r.⁹⁵ i instrukcje archidiacona Pawła, syna Sulisława z Łyczków, z roku 1477 i 1487, zamieszczają tylko pobieżną i dodatkową wzmiankę o przyzwoitym dla osób duchownych ubiorze *honestas vestes*⁹⁶.

Wcześniej, z edyktu archidiacona włocławskiego Stanisława z Komorzni z około 1419 r. dowiadujemy się o pewnych nadużyciach wśród duchowieństwa włocławskiego za czasów króla Jagiełły, a mianowicie zamiast przepisanej przez prawo tonsury klerycznej, duchowieństwo kujawskie nosiło wieńce na głowie. Co więcej, „zabawiało się w niedziele i dni świąteczne hałaśliwie i rozwiązłe, nie samą tylko grą i napitkiem, ale jeszcze kłótnią i bójką ze świeckimi w szynkowniach. Duchowni przy tym szli do tańca z dziewczętami i innymi kobietami z opaskami i wieńcami na głowie (*coronati servis et crina-*

⁹³ Tamże, s. 4.

⁹⁴ *Synodus Radziejoviae per Johannem episcopum anno 1427 celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 13-14.

⁹⁵ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 25.

⁹⁶ Tamże, s. 24-25; Zob. J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 27.

libus)⁹⁷. Upomnienia i nakazy biskupa Jana Kropidły, nie obostrzone żadną sankcją karną, zawarte w uchwałach synodalnych z 1389 r. nie przyniosły żadnego większego rezultatu skoro zwyczaj noszenia wieńca na głowie, brody i trefienia włosów przez duchownych rozprzestrzenił się w diecezji. Można powiedzieć, że było to nadużycie rodzime, które z wielką trudnością, w myśl żądań prawa kościelnego, dało się z czasem wykorzeńić. Wspominają o nim jeszcze uchwały synodalne biskupa Macieja Drzewieckiego z 1516 r., które zakazują duchownym występowania w wieńcach (*clerici in coronis seu crinalibus non incedant*) oraz wzywają, aby nie zwijali włosów, ani bród w pierścieniu, a wąsów nie trefili⁹⁸.

Interesującym zarządzeniem jest statut synodalny biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego z 1487 r., zachowany w formie cytowanego już dokumentu archidiacona wrocławskiego Pawła, który nakazywał świadkom synodalnym o dowiadywanie się o upijających się kapłanach oraz o duchownych prowadzących i utrzymujących karczmy oraz tabernatorów, czyli proboszczów utrzymujących szynki oraz księży trudniących się wyszynkiem piwa w swych domach⁹⁹. Zdarzało się bowiem, iż proboszcz mając w posiadłościach swego kościoła nadaną karczmę, nie wypuszczał jej w dzierżawę, ale sam nią zarządzał i osobiście lub przez scholarów sprzedawał w niej trunki i pożywienie albo też trudnił się sprzedażą piwa na plebanii. Stąd biskup Maciej Drzewiecki na synodzie w 1516 r. bardzo jednoznacznie zakazał uprawiania tego typu procederu, nakładając na wszystkich proboszczów trudniących się tym zajęciem stosowną karę¹⁰⁰. Problem w diecezji wrocławskiej z kapłanami utrzymującymi i prowadzącymi karczmy i tawerny musiał istnieć jeszcze po Soborze Trydenckim, ponieważ biskup Maciej Łubieński na synodzie w 1641 r. wzywał wszystkich

⁹⁷ J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 21.

⁹⁸ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 29.

⁹⁹ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 26.

¹⁰⁰ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 28.

plebanów do zaprzestania prowadzenia karczm i wyrabiania oraz sprzedawania piwa na plebaniach¹⁰¹.

Ustawodawstwo synodalne wrocławskie okresu przedtrydenckiego zwracało również uwagę na stosunek duchownych do niewiast, domagając się od duchownych ze względu na godne realizowania obowiązków swego stanu i powołania dwóch cnót: wstrzemięźliwości (*temperantia, modestia*) i czystości (*castitas, castimonia*). Należący do stanu duchownego mieli je zachowywać i przestrzegać w większym, stopniu aniżeli wierni świeccy. Wszelkie wykroczenia w tym względzie ustawodawcy synodalni karali dość surowo, żądając stanowczo, aby duchowni prowadzili pobożne, skromne i czyste życie. Jednocześnie ustawodawcy synodalni, podobnie jak to było w innych diecezjach, bardzo mocno i jednoznacznie piętnowali nie zachowywanie celibatu oraz pożycie małżeńskie duchowieństwa, wznawiając w swoich zarządzeniach synodalnych, ustawę synodu legata Filipa z 1279 r., zabraniającą duchownym mieszkać wspólnie z jakimikolwiek kobietami pod jednym dachem¹⁰².

Początkowy statut synodu biskupa Macieja Kurowskiego z 1402 r. stanowił: *Statuimus, ut clerici linguam et oculos et omnia membran sub freno castitatis et modestia debeant coercere* (postanawiamy, że duchowni winni poskramiać język, oczy i wszelkie członki wędzidłem czystości i skromności)¹⁰³. Ten sam biskup przepisywał, aby duchowni trzymali się z dala od takich kobiet, z którymi często obcując lub nawet z nimi pod wspólnym dachem przebywając, ściagnąć by przez to mogli na siebie podejrzenie życia niepowściągliwego¹⁰⁴. Natomiast biskup Maciej Drzewiecki na synodzie odbytym w 1516 r. zabrania mieszkać duchownym razem z kobietami i przechowywać je u siebie, zwłaszcza jeśli są to osoby młode lub podejrzane, wyjąwszy jedynie

¹⁰¹ *Synodus Dioecesana sub [...] Mathia Lubiński [...] episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae, Wladislaviae, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Primo, die nona mensis junii, celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 237.

¹⁰² R. HUBE, *Antiquissimae Constitutiones Synodales Provinciae Gnesnensis maxima et parte nunc primum e condicibus manu scriptis typis mandatae*, Petersburg 1856, c. 45, s. 13.

¹⁰³ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 2.

¹⁰⁴ Tamże.

takie, na które prawo zezwala (*exceptis dumtaxat a iure concessis*)¹⁰⁵. Zapis ten wskazuje, iż biskup Drzewiecki jako ustawodawca oparł się w swoim rozporządzeniu na obowiązującej w Kościele zasadzie o stosunku osób stanu duchownego do kobiet: *non tentum caste sed etami – caute* (nie tylko czyste, ale i pewne), która pozwalała tylko bliskim krewnym duchownego zamieszkiwać w domach duchownych¹⁰⁶.

Wśród wrocławskich przepisów synodalnych omawianego okresu znajdujemy statuty o osobach duchownych żyjących w konkubinacie. Już instrukcja wrocławska dla wizytatorów synodalnych z XIV wieku zamieszczała pytanie: *Item si qui sint gradu subdiaconatus vel ultra et stent cum mulieribus tanquam legitime conjugati* (gdy mają święcenia subdiakonatu lub wyższe przestają z kobietami tak jak legalni małżonkowie)¹⁰⁷, które miało za zadanie sprawdzenie czy duchowni nie utrzymują konkubin, tym samym przekraczając ślub wstrzemięźliwości. Jedno zaś z pytań instrukcji dla wizytujących jakie stawiał biskup Piotr z Bnina brzmiało: *si plebanus est dislapidator bonorum ecclesiae inutiliter; ut emendo tunicas concubinis vel filias maritando* (czy pleban nie marnotrawi majątku kościelnego np. na kupowanie ubrań konkubinom albo wydawanie córek za mąż)¹⁰⁸. Synod wcześniejszy z 1402 r., odwołując się na istniejące już ustawy prawa prowincjonalnego, a mianowicie na konstytucje synodu kaliskiego z 1357 r.¹⁰⁹, przypomina duchowieństwu o prawnych skutkach życia w konkubinacie. Otóż przypominając normy prawa prowincjonalnego, według którego duchowni żyjący w konkubinacie podlegali oni kłątwie *ipso facto* (na mocy samego prawa, tj. po dopuszczeniu się przestępstwa,

¹⁰⁵ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 29.

¹⁰⁶ J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 67-68.

¹⁰⁷ Tamże, s. 73.

¹⁰⁸ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 26.

¹⁰⁹ Synod ten, arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława stwierdzał: *Quo nullu presbyter concubinam palam vel indubitanter teneat* (żaden duchowny niech nie trzyma konkubiny jawnie i w sposób nie pozostawiający wątpliwości), przytaczając w dosłownym brzmieniu uchwały legatów papieskich Kardynała Gwidona (1267) i Filipa (1279), sformułowane i określone bliżej na synodzie łeczyckim w 1285 r. przez arcybiskupa Jakuba Świnkę. Zob. J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 74.

bez konieczności wydania wyroku sądowego), jeśli zaś odprawiali nabożeństwo stawali się nieprawidłowymi (*irregulares*) i tracili *ipso facto* beneficja kościelne¹¹⁰, artykuł piąty statutów wrocławskich dodaje jeszcze karę więzienia i zaostrza ją, w razie niepoprawny, ciężkim karcerem z pokutą. Zastrzega jednak, że od tej kary wolnymi mieli być konkubinariuszowie prałaci i kanonicy¹¹¹. Osobliwy to wyjątek, być może wrocławski ustawodawca synodalny wykorzystał do ustanowienia takiego prawa końcową wskazówkę ustawy legata Gentilisa z 1309 r., która zalecała, aby przełożeni, uznając to za pożyteczne, stosowali w tej materii kary cielesne lub skazywali na wieczne lub czasowe odpokutowanie w więzieniu. A może i stosował normy prawa powszechnego, m.in. konstytucję papieża Bonifacego VIII, która przy wymiarze kar więzienia polecała mieć wzgląd na doniosłość osoby delikwenta oraz nakazywała w karach dokonywać łagodniejszej interpretacji wobec pomocników biskupów i członków kapituły¹¹².

Niektóre z synodów wrocławskich w swych uchwałach podejmowały sprawę spowiedzi kapłanów, określając zasady korzystania z tego sakramentu oraz przypominały o obowiązku odmawiania brewiarza. Synod z 1402 r. nakazywał kapłanom, aby często się spowiadali i byli wolni od grzechów i ciężkiej winy, gdyż sami jako duchowi lekarze winni być przykładem dla wiernych. Nadto polecał, aby proboszczowie nie spowiadali się u swoich wikariuszy. Diakonów, subdiakonów i duchownych niższych święceń ustawodawca synodalny zachęcał do częstszej spowiedzi¹¹³. Podobne zarządzenia w sprawie spowiedzi kapłańskiej, aczkolwiek mniej szczegółowe, wydał synod biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1477 r.¹¹⁴ Synod zaś z roku 1402 i 1487 bar-

¹¹⁰ *Clerici non teneant concubinas et alias mulieres suspectas in domibus propriis et vicinis primo sub poena excommunicationis unius mensis, demum sub beneficiorum ipsorum privatione* (zabrania się duchownym utrzymywania konkubin i innych podejrzanych kobiet we własnych lub sąsiednich domach, najpierw pod karą miesięcznej ekskomuniki, a później pod karą pozbawienia beneficjów). J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 75-76.

¹¹¹ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 2-3.

¹¹² J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 76.

¹¹³ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 6.

¹¹⁴ *Statuta dioeciesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 17.

dzo szeroko przypominał kapłanom o zachowaniu tajemnicy spowiedzi oraz wyjaśniał jakimi cechami powinien odznaczać się spowiednik, a mianowicie winien posiadać niezbędną wiedzę w zakresie rodzajów grzechów, odznaczać się roztropnością i dobrocią, nadto powinien znać kary kościelne łącznie z rezerwatami papieskimi i biskupimi, a także sposoby i warunki odpuszczania winy i kary oraz nakładania pokuty¹¹⁵. Kwestie zaniedbywania odmawiania brewiarza przez duchownych podejmował z kolei synod z 1516 r., który stanowił, iż na duchownych zaniedbujących brewiarz będą nakładane środki karne. Jednocześnie przypominał indult papieża Aleksandra VI zezwalający duchowieństwu gdańskiemu na recytowanie godzin kanonicznych według sposobu i zwyczaju Braci Zakonu Niemieckiego Najświętszej Maryi Panny z 1498 r.¹¹⁶

Ustawodawca synodalny w 1516 r. z kolei zakazywał duchownym występowania w roli świadka w świeckich sprawach sądowych¹¹⁷, natomiast synod z 1487 r. podawał instrukcję przesłuchania osób duchownych jako świadków zeznających przed sądem kościelnym o życiu i sprawowaniu obowiązków przez proboszczów i wikariuszy,¹¹⁸ zaś synod wcześniejszy biskupa Jana Kropidły z 1418 r., wzywał duchowieństwo do zachowywania statutów synodalnych, a także zobowiązywał do przestrzegania obyczajowości życia osób duchownych ogłaszając kary za niewłaściwe postępowanie¹¹⁹. Z uwagi zaś na szerzącą się praktykę lichwy w najróżniejszych jej postaciach, dwa przedtrydenckie synody wrocławskie z 1477 i 1516 r. przypominały obowiązujące w tej mierze przepisy kościelne, zakazujące jej praktykowania i przypominające sankcje karne za jej stosowanie¹²⁰.

¹¹⁵ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae...*, s. 4; *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 25.

¹¹⁶ *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 34.

¹¹⁷ Tamże, s. 31.

¹¹⁸ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 26-27.

¹¹⁹ *Acta synodi anno 1418*. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 11-13.

¹²⁰ *Statuta dioecesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 21; *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias*

3.2. Sprawowanie sakramentów oraz życie religijne wiernych

Stosunkowo sporo uchwał synodów wrocławskich podejmuje tematykę sprawowania sakramentów. Czyniły to zarówno w sposób ogólny, jak i szczegółowy w odniesieniu do poszczególnych sakramentów. Ten ważny odcinek życia religijnego i kościelnego był przez ustawodawców synodalnych okresu przedtrydenckiego wielokrotnie regulowany. Spośród postanowień ogólnych należy wskazać normy przypominające proboszczom i wikariuszom o tym, że są zobowiązani do udzielania sakramentów swoim parafianom zgodnie z przepisami liturgicznymi, jak też winni posiadać intencję przy ich sprawowaniu oraz czynić to w sposób godny i pobożny¹²¹. Synod z roku 1516 określał normy odnoszące się do olejów świętych. Mieli je odbierać z kościołów gdzie były święcone archidiaconi i dziekani, a od nich poszczególni proboszczowie do swoich kościołów parafialnych. Po sprowadzeniu świeżych olejów, proboszcz winien „stare należało palić, a zebrany popiół umieścić pod ołtarzem”¹²². Ten sam synod przypominał proboszczom o obowiązku przechowywania Najświętszego Sakramentu, wody chrzcielnej i oleju krzyżma w miejscu bezpiecznym, zamykanym na klucz, który powinien posiadać tylko kapłan¹²³.

W jednym z pierwszych synodów wrocławskich, biskupa Mikołaja Kurowskiego z 1402 r., a także z 1516 r., znajdujemy przepis nakazujący proboszczom, pod groźbą pozbawienia ich beneficjum, aby w razie potrzeby postarali się o stałych pomocników – kapłanów, którzy otoczyliby opieką sakramentalną parafian posługujących się obcym, nieznanym proboszczowi językiem¹²⁴. Odnosiło się to głównie do części pomorskiej diecezji i miało na celu skuteczność przekazywania prawd wiary oraz sprawowania sakramentów. W tym samym synodzie

Drevious Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 29.

¹²¹ *Statuta dioecesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 16-17.

¹²² *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevious Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 31.

¹²³ Tamże, s. 32.

¹²⁴ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4; *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevious Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 31.

prawodawca zakazuje duchownym pobierania opłat (oprócz ofiar) za udzielanie chrztu i innych sakramentów¹²⁵, co ponawia synod z roku 1477, wskazując na sposób, formę i warunki ważnego sprawowania tego sakramentu¹²⁶, jak też o niedopuszczaniu obcych kapłanów do sprawowania Eucharystii i innych sakramentów¹²⁷, co z kolei powtarza w swoich uchwałach synod z roku 1516¹²⁸.

W nawiązaniu do synodu prowincjonalnego arcybiskupa Jakuba Świnki z 1285 r., nakazującego biskupom organizowanie w swoich diecezjach kursów duszpasterskich dla duchowieństwa, na których wyjaśniałoby kościelną naukę o sakramentach, szczególnie o Eucharystii, a także podstawowe prawdy wiary, synod wrocławski z 1402 r. wzywał duchowieństwo do uczestniczenia w takich kursach celem zdobycia wiedzy teoretycznej i praktycznej w sprawowaniu sakramentów i nauczaniu o ich potrzebie i znaczeniu dla życia chrześcijanina¹²⁹. Ten sam synod w sposób zdecydowany nauczał o Eucharystii zwracając uwagę na konieczność przystąpienia przynajmniej raz w roku w okresie wielkanocnym, do spowiedzi i komunii świętej¹³⁰, co potem powtarzały również synody późniejsze z 1427¹³¹, 1477¹³², 1487¹³³ i 1516 r.¹³⁴ wprowadzające do uchwał synodalnych wyjaśnienia co do ważności

¹²⁵ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

¹²⁶ *Statuta dioecesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 16.

¹²⁷ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

¹²⁸ *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 30.

¹²⁹ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 5.

¹³⁰ Tamże, s. 5.

¹³¹ *Synodus Radziejoviae per Johannem episcopum anno 1427 celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 14-15.

¹³² *Statuta dioecesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 17.

¹³³ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 24.

¹³⁴ *Synodus dioecesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 31.

i godności sakramentu Eucharystii, jak też wzywające do obowiązku „słuchania” Mszy świętej oraz nakazujące godną postawę i strój przy przyjmowaniu Eucharystii, a także, na co zwracał uwagę szczególnie synod z 1487 i 1516 r., na formę i materię Eucharystii i sposób jej sprawowania. Przy okazji przepisów odnoszących się do Eucharystii wspomniane synody przypominały przepisy dotyczące postu eucharystycznego oraz nakazywały proboszczom, aby przed udzielaniem sakramentów wyjaśniali wiernym, uwzględniając ich poziom intelektualny, znaczenie i potrzebę przyjmowania sakramentów¹³⁵.

Oдноśnie sakramentu chrztu znajdujemy uchwały synodalne szczegółowo wyjaśniające rolę i znaczenie tego sakramentu dla życia każdego człowieka, a także wskazujące jak winien być sprawowany ten sakrament¹³⁶. Synod z 1516 r. polecał, aby dziecko do chrztu, który winien się odbyć jak najprędzej po urodzeniu dziecka, przedstawiali oboje rodzice, których obowiązkiem było wybrać rodziców chrzestnych. Nie mogli nimi być heretycy i ekskomunikowani oraz ci, którzy nie przyjęli jeszcze sakramentu bierzmowania. Chrzt, tak jak inne sakramenty, powinien być udzielany w kościele parafialnym, z wyjątkiem sytuacji gdy nie pozwalał na to stan zdrowia dziecka¹³⁷.

Tematykę sakramentu bierzmowania podejmowały dwa synody, z 1402 i 1477 r. Pierwszy, nakazując jego udzielanie i wyjaśnianie potrzeby jego przyjmowania, wskazywał, że jest zaniedbywany i niedoceniany¹³⁸. Synod zaś z 1477 r., przypominając formę i sposób udzielania tego sakramentu, nakazywał proboszczom, aby zadbali o to, aby wszyscy z parafian przystępowali do bierzmowania w stanie bez grzechu śmiertelnego. Proboszczowie byli zobowiązani pouczać

¹³⁵ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 24; *Synodus dioeciesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 30.

¹³⁶ *Statuta dioeciesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 16.

¹³⁷ *Synodus dioeciesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 33.

¹³⁸ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

odpowiednio wiernych na temat pożytku i skutków tego sakramentu oraz godnego przygotowania się do jego przyjęcia¹³⁹.

Pokuta i związane z nią nawrócenie również były tematem uchwał przedtrydenckich synodów wrocławskich. Według synodu biskupa Mikołaja Kurowskiego z 1402 r. „grzesznik nie ma innego sposobu pojednania się z Bogiem, jak tylko przez uznanie swojej winy, uświadomienie sobie skutku grzechu i czynionego zła, którego jest sprawcą, szczery żal i postanowienie poprawy podjęte w sakramencie pokuty”¹⁴⁰. Synod ten zwracał uwagę na obowiązek rocznej spowiedzi w okresie wielkanocnym, ci którzy nie wypełnili tego obowiązku mieli być zapisywani w specjalnej księdze parafialnej. Nakazywał też i wzywał duszpasterzy, aby byli przykładem korzystania z tego sakramentu dla wiernych oraz wypełniali obowiązki spowiedników zgodnie z nakazami prawa i nauki Kościoła. Przypominał także o obowiązku znajomości przez duchownych kar kościelnych łącznie z rezerwatami papieskimi i biskupimi oraz podawał sposoby i warunki odpuszczania grzechów i nakładania pokuty¹⁴¹. Synod zaś biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1477 r. nakładał na proboszczów obowiązek nauczania wiernych czym jest sakrament pokuty, jakie są jego części i w jaki sposób poszczególne elementy sakramentu pokuty należy wypełnić, aby łaskę Bożą odzyskać. Prawodawca synodalny wymieniał grzechy i osoby jemu zarezerwowane do rozgrzeszania: zabójstwa, uduszenie dzieci, ekskomunikowani, heretycy i tym podobne. Jeżeli jednak istniałaby słuszna przyczyna (niebezpieczeństwo śmierci) wymagająca szybszego rozgrzeszenia, to nie mając pozwolenia biskupiego, proboszcz mógł udzielić rozgrzeszenia. Jednocześnie przypominał, że proboszcz nie może udzielać rozgrzeszenia wiernym, którzy nie przynależeli do jego parafii, z wyjątkiem pozwolenia ich proboszcza i konieczności¹⁴². Zachowanie tajemnicy spowiedzi przez duchownych podejmował z kolei synod z roku 1487, który przypominał o karach za zdradę tej tajemnicy oraz przypominał o postępowaniu wobec penitentów, które

¹³⁹ *Statuta dioecesisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 16.

¹⁴⁰ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 6.

¹⁴¹ Tamże, s. 3-4.

¹⁴² *Statuta dioecesisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 17.

miało na celu uświadamianie i uczenie wiernych, „aby nie sądzili, że odpuszczenie grzechów przez spowiedź może się dokonać, kiedy grzechy spowiadającego się nie zostały wyznane i wysłuchane”¹⁴³. Ten sam synod, podobnie jak i wcześniejszy, przypominał kwestie związane z obowiązkiem posiadania przez kapłanów jurysdykcji do słuchania spowiedzi. Żadnemu kapłanowi nie wolno było spowiadać kogokolwiek z wiernych powierzonych duszpasterskiej pieczy innemu kapłanowi bez zgody tegoż kapłana. Ktokolwiek zaś postępowałby wbrew temu nakazowi, narażał się na niebezpieczeństwo utraty urzędu kościelnego¹⁴⁴.

Prawodawcy wrocławscy doby przedtrydenckiej w uchwałach synodalnych podejmowali również temat opieki w zakresie posług sakramentalnych i dobra duchowego ludzi chorych. Wydawali dyspozycje prawne i duszpasterskie co do Komunii chorych i sakramentu pokuty, a także sakramentu namaszczenia chorych. Najpierw prawodawcy synodalni z 1427 oraz z 1477 r. nakazywali proboszczom, aby nauczali i przypominali wiernym o znaczeniu i skutkach namaszczenia chorych dla ciała i duszy oraz aby udzielali tego sakramentu wszystkim, którzy o to poproszą. Winni oni, jeżeli to możliwe, przed przyjęciem tego sakramentu wyznać swoje grzechy¹⁴⁵. W uchwałach tego ostatniego synodu znajdujemy dyspozycje mające na celu ujednoczenie praktyki udzielania i przyjmowania tego sakramentu, które nakazywały proboszczom godnie i uroczyście zanosić Ciało Chrystusa chorym oraz stosować właściwy ryt przy jego udzielaniu. Ustawodawca nakazywał proboszczom zaopatrywać chorych bezzwłocznie. Kapłana niosącego Najświętszy Sakrament powinien poprzedzać ministrant z dzwonkiem, a w mieście ze światłem. Możemy także odnaleźć dyspozycję regulującą przyjmowanie tego sakramentu przez wiernych ekskomunikowanych¹⁴⁶. Z treści uchwał synodalnych wynika troska prawodawców synodalnych o to, aby nikt z chorych i będących w niebezpieczeństwie

¹⁴³ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 25.

¹⁴⁴ Tamże, s. 25-26.

¹⁴⁵ *Synodus Radziejoviae per Johannem episcopum anno 1427 celebrata*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 15; *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477*, Tamże, s. 21.

¹⁴⁶ *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 18-19 i 21.

śmierci nie umarł bez sakramentu namaszczenia. Dlatego wzywali proboszczów do gorliwości w udzielaniu tego sakramentu, jak i pouczaniu wiernych o jego znaczeniu.

Problematykę sakramentu kapłaństwa poruszał tylko jeden z przedtrydenckich synodów wrocławskich, mianowicie odbyty w Gdańsku w 1516 r. Otóż przypominając o obowiązkach osób duchownych, podkreślał doniosłość stanu kapłańskiego i troskę o to, „aby święcenia kapłańskie przyjmowali jak najbardziej wypróbowani w wierze i moralności”, jednocześnie nakazywał, aby kandydaci do święceń wyższych posiadali świadectwo kwalifikacyjne dziekana i dwu proboszczów dekanatu¹⁴⁷. Wydaje się, iż było to nawiązanie do regulacji uchwalonych na synodzie prowincjonalnym w Piotrkowie w 1510 r.¹⁴⁸

Synody regulowały także sprawę sakramentu małżeństwa, które należało zawierać według formy kościelnej, tzn. wobec proboszcza i świadków, po wcześniejszym wygłoszeniu trzech zapowiedzi, co nakazał Sobór Laterański IV w 1215 r.¹⁴⁹. Małżeństwo zawarte według formy kościelnej było nierozzerwalne. Mając powyższe na uwadze, synod biskupa Mikołaja Kurowskiego odbyty w 1402 r. zwracał uwagę na kategoryczny obowiązek głoszenia w trzy kolejne niedziele zapowiedzi przedślubnych w parafiach narzeczonych oraz na sposób zawierania małżeństwa według przepisanej przez prawo formy kościelnej. Zakazał proboszczom pod karą suspensy błogosławienia małżeństwa osób spoza ich parafii, chyba że otrzymali zgodę swego proboszcza¹⁵⁰, co było konsekwencją obowiązującej wtedy zasady *ius parochiale*. Synod z kolei biskupa Zbigniewa Oleśnickiego z 1477 r. szczegółowo podawał i wyjaśniał formę kanoniczną zawierania małżeństwa i naka-

¹⁴⁷ *Synodus dioeciesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 34.

¹⁴⁸ Zob. I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 79.

¹⁴⁹ Do wieku XI małżeństwo w Polsce było zawierane według prawa zwyczajowego, pogańskiego. Dopiero w 1197 r. legat papieski Piotr z Kapui wydał nakaz zawierania małżeństw w obliczu Kościoła (*in facie Ecclesiae*), który powtórzył w 1297 r. legat Filip z Fermo na synodzie w Budzie. Polegało ono na wzajemnym wyrażeniu zgody na małżeństwo wobec proboszcza i świadków, co potem nakazywało polskie ustawodawstwo synodalne. Zob. H. KARBOWNIK, *Zarys sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce przedrozbiorowej*, w: *Kościół i Prawo*, nr 13, Lublin 1998, s. 20.

¹⁵⁰ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 5.

zywał stosowanie się do przepisów liturgicznych¹⁵¹, co powtarzał następnie synod z roku 1487, dodając do statutów synodalnych formułę zawarcia zaręczyn i zawarcia małżeństwa¹⁵².

Obok problematyki związanej z posługą sakramentalną przedtrydenckie synody wrocławskie sporadycznie zwracały uwagę na sprawowanie kultu Bożego oraz miejsca i czasy święte. Stanowione normy i zarządzenia określały sprawowanie innych form kultu Bożego i sakramentaliów, zapobiegały nadużyciom oraz ujednolicały liturgię, tym samym mając wpływ na kształt duszpasterstwa i życie religijne wiernych. Przede wszystkim nakazywały proboszczom nabywanie agend i ksiąg liturgicznych koniecznych do sprawowania sakramentów i kultu Bożego, jak to czyniły synody z 1477¹⁵³ i 1487 r.¹⁵⁴ oraz synod z 1516 r., który nakaz ten rozszerzał na brewiarze i mszały wrocławskie¹⁵⁵. Zarządzenia te miały służyć właściwemu i jednolitemu sprawowaniu szeroko rozumianej liturgii. Każdy kapłan zobowiązany był sprawować czynności liturgiczne i służbę Bożą według *Rationale divinarum* i posiadać sakramentarz¹⁵⁶.

Ustawodawcy wrocławscy zobowiązywali również proboszczów do nabywania i wyposażania kościoła parafialnego w sprzęty liturgiczne, utensylia ołtarzowe, szaty liturgiczne. Już synod 1402 r. w tytule o paramentach liturgicznych podawał wykaz paramentów liturgicznych w jakie powinien być wyposażony kościół parafialny. Jednocześnie wzywał, aby cały sprzęt kościelny i liturgiczny był przechowywany w należyтым porządku i czystości¹⁵⁷. Podobne rozporządzenie znajdujemy w uchwałach synodu diecezjalnego biskupa Macieja Drzewickiego

¹⁵¹ *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 19.

¹⁵² *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 24.

¹⁵³ *Statuta dioecisana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 17.

¹⁵⁴ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 22-23.

¹⁵⁵ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 34.

¹⁵⁶ Tamże.

¹⁵⁷ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

z 1516 r.¹⁵⁸ Wspomniany synod z 1402 r. podawał listę świąt obowiązujących w diecezji, nakazując ich uroczyste obchodzenie. Zdarzało się bowiem, że to samo święto w niektórych parafiach było obchodzone bardziej uroczyście, podczas gdy w innych nie obchodzono go w ogóle. Aby ten stan zmienić, prawodawca synodalny podał listę świąt diecezjalnych i nakazał jednakowe ich obchodzenie we wszystkich parafiach całej diecezji¹⁵⁹. Biskup Mikołaj Kurowski natomiast, pragnął ujednolicenia postów w diecezji. Stąd na synodzie odbytym w 1402 r. wyjaśniał praktykę i znaczenie postu w życiu chrześcijanina oraz nakazywał, aby posty które nałożył Kościół oraz te które wynikały z prawa zwyczajowego diecezji, były zachowywane w całej rozciągłości¹⁶⁰

Ciekawą dyspozycję wpisującą się w troskę o życie religijne wiernych podaje synod z 1477 r., który szczegółowo określa jak wierni powinni zachować się podczas uczestniczenia (słuchania) we Mszy św., szczególnie podczas podniesienia, jak też podczas błogosławieństwa biskupiego¹⁶¹. Ten sam synod, podawał zarządzenia odnośnie pogrzebu chrześcijańskiego. Nakazywał duchowieństwu odprawianie pogrzebu z zachowaniem przepisów liturgicznych zawartych w agendzie zarówno w kościele, jak i na cmentarzu. Jednocześnie przypominał konieczność odmowy pochówku kościelnego i grzebania zmarłych na poświęconym miejscu na cmentarzu osobom ekskomunikowanym, niewiernym, heretykom, schizmatykom, imiennie obłożonym interdyktem, jawnym lichwiarzom, winnym zabójstwa, bluźniercom i tym, którzy nie wykazali przed śmiercią żadnej skruchy za swoje grzechy. Ustawodawca synodalny polecał też trosce duszpasterzy wszystkich zmarłych, szczególnie ubogich, aby byli grzebani z należną czcią. Przypominał, że każda parafia powinna posiadać obok kościoła parafialnego cmentarz grzebalny. Pogrzeb – zgodnie z wolą ustawodawcy – nie mógł być dla proboszczów okazją do zysku¹⁶². Zarządzenia te

¹⁵⁸ *Synodus dioeciesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 32.

¹⁵⁹ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 8-9.

¹⁶⁰ Tamże, s. 8.

¹⁶¹ *Statuta dioeciesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 20.

¹⁶² Tamże, s. 20.

uzupełnił później biskup Maciej Drzewicki na synodzie diecezjalnym odbytym w 1516 r. regulując kwestie pochówku w kościołach i nakazując troskę o cmentarz i jego ogrodzenie, o czym wcześniej wspominał i nakazywał synod z 1402 r.¹⁶³ Zgodnie ze statutem synodalnym z 1516 r., można było pochować w kościele jedynie patronów i zasłużonych dobroczyńców¹⁶⁴.

Przybliżając tematykę uchwał synodalnych należy również wspomnieć, iż synod biskupa Łukasza z Górki z 1539 r., którego statuty zaginęły, a znamy tylko list biskupa zwołujący synod, w trosce o życie religijne wiernych, najprawdopodobniej, możemy się tego domyślać z listu konwokacyjnego, uchwalił dyspozycje odnoszące się do walki z herezją rozwijającą się w pierwszej połowie XVI wieku w diecezji. Otóż, mając na uwadze uchwały synodu prowincjonalnego odbytego w Łęczycy w 1527 r.¹⁶⁵, prawodawca synodalny najprawdopodobniej nakazywał, aby proboszczowie propagatorów herezji i podejrzanych pod względem wiary oddawali pod sądy kościelne. Nadto zapewne wzywał duszpasterzy, aby pogłębiali swoją wiarę i wiedzę teologiczną celem przeciwstawienia się rozszerzającej się herezji, szczególnie w archidiaconacie pomorskim¹⁶⁶.

Powyższe normy i zarządzenia jakie wydawali włocławscy ustawodawcy synodalni odnośnie sprawowania sakramentów oraz życia religijnego wiernych miały na celu wzrost życia religijnego wiernych, usuwanie wszelkich nadużyć w sprawowaniu sakramentów oraz służby Bożej, a także ujednoczenie różnych form kultu i sprawowanej liturgii. Były to działania wyraziste, czerpiące z synodalnego ustawodawstwa prowincjonalnego i własnej inwencji biskupów włocławskich, aczkolwiek uwidocznione tylko fragmentarycznie ze względu na nieznamość wszystkich uchwał synodalnych omawianego okresu.

¹⁶³ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalnia...*, s. 6.

¹⁶⁴ *Synodus dioecesaana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalnia...*, s. 29 i 32.

¹⁶⁵ I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 83-84.

¹⁶⁶ *In synodo anno 1539 cautio Lucae de Górka episcopi [...]*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalnia...*, s. 36-37.

3.3. Prawa i obowiązki beneficjentów oraz sprawy majątkowo-administracyjne

Prawie każdy z przedtrydenckich synodów wrocławskich, których uchwały są znane, regulował kwestie związane z kościelnym beneficjum oraz prawami i obowiązkami beneficjentów. Kwestie te bowiem stanowiły dość ważny element w zarządzie i kierowaniu parafią tamtego okresu, co przekładało się następnie na życie i działalność Kościoła partykularnego. Diecezja wrocławska nie wyróżniała się oryginalną strukturą od innych diecezji tamtego okresu. Jak wspomniano dzieliła się na trzy archidiaconaty: wrocławski, kruszwicki i pomorski (gdański), dekanaty, zwane wówczas archiprezbiteratami oraz na parafie. Wszystkie te jednostki organizacyjne podlegały biskupowi diecezjalnemu, nie podlegały zaś władzy biskupa klaszatory męskie i żeńskie posiadające tzw. egzempcję i własną organizację¹⁶⁷. W omawianym okresie bardzo znaczącą rolę pełnili archiprezbiterzy, którzy będąc proboszczami dobrze uposażonej parafii, pełnili także ważne zadania względem podległego sobie dekanatu i jego duchowieństwa. Stąd urząd ten przeznaczony był dla zdolnych i cieszących się dobrą opinią kapłanów. Mieli oni honorowe prawo pierwszeństwa przed innymi proboszczami, nadto prawo i obowiązek wizytowania podległych sobie parafii i pracującego w nich duchowieństwa. Stąd synod z 1418 r. bardzo wiele miejsca poświęcał temu urzędowi. Mimo, że nie zachowały się statuty tego synodu, to z listu archidiacona wrocławskiego Stanisława z Comozino zwołującego synod dowiadujemy się, iż jego uchwały miały przede wszystkim dotyczyć i regulować dyscyplinę, obyczaje i karność duchowieństwa, do kontrolowania i przestrzegania których wydatnie mieli się przyczynić dziekani, nazwani w synodzie „pełnomocnikami biskupa diecezjalnego”¹⁶⁸. Synod zaś późniejszy z roku 1487 bardzo szczegółowo omawiał zakres obowiązków archidiaconów podczas wizytacji parafii. Podawał w punktach kwestie i obszary, na które wizytatorzy mieli zwrócić uwagę. Ustawodawca synodalny nakazywał zapowiedzieć taką wizytację, a następnie przeprowadzając ją zwrócić uwagę na: zaopatrzenie kościo-

¹⁶⁷ Por. F. BOGDAN, *Sprawa egzempcji benedyktynów w Polsce średniowiecznej*, *Nasza Przeszłość* 9(1959) s. 51-53.

¹⁶⁸ *Acta synodi Anno 1418*. Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 11-12 oraz XIX-XX.

ła w paramenty liturgiczne potrzebne do sprawowania kultu Bożego, dokumenty jakie winna posiadać każda parafia, księgi liturgiczne oraz sprawowanie przez duchownych sakramentów, ich życie i obyczaje, a także sposób zarządzania dobrami kościelnymi¹⁶⁹.

Inną ważną sprawą, którą poruszały synody włocławskie omawianego okresu, było obsadzanie urzędów kościelnych. Urzędy te służyły celom duszpasterskim. Przy każdym z nich było kościelne beneficjum, które dawało utrzymanie duchownemu piastującemu urząd. Obsadzanie powyższych urzędów należało do zakresu uprawnień władzy kościelnej, jednakże przy tym akcie brały też udział osoby świeckie. Proboszczowie otrzymywali nominację na swe urzędy od miejscowego biskupa ordynariusza, lecz ich kandydatura była uzgadniana z patronem kościoła parafialnego. Uprawnienia i obowiązki patronalne najczęściej spoczywały na właścicielu ziemskim, osobie szlacheckiej lub panującej bądź na instytucji kościelnej, czyli osobie fizycznej lub prawnej, która dała kościołowi uposażenie. Uposażenie to stanowił majątek w formie nieruchomości ziemskich czy też zabudowań. Parafie i inne instytucje kościelne posiadały ziemię nadaną przez fundatorów, którzy budując kościół w swych posiadłościach także dawali mu uposażenie¹⁷⁰. Mając na uwadze powyższą sytuację i warunki, biskup Maciej Drzewicki przypominał duchowieństwu na synodzie odbytym w roku 1516 obowiązujące przepisy kościelne o obsadzaniu urzędów proboszczowskich. Nikomu – jak nakazywał statut synodalny – nie wolno było pod żadnym pozorem, przyjmować beneficjum kościelnego z rąk osób świeckich bez kanonicznego nadania przez władzę duchową. Otrzymujący beneficjum powinien je prawnie objąć. Wszyscy prawnie obejmujący beneficja mieli obowiązek przyjęcia ich poprzez fakt kanonicznego nadania przez własnego biskupa lub jego wikariusza generalnego. Proboszczowie i inni beneficjanci, zgodnie z poleceniem ustawodawcy synodalnego, winni posiadać na piśmie dowód swej instalacji na beneficjum. Analogicznie wskazywał na przepisy o uposażeniu duchownych nakazując, aby nie opuszczali samowolnie swych beneficjów, jak też pamiętali, że prawo kościelne zabrania im wszelkiej alienacji majątku kościelnego na rzecz osób

¹⁶⁹ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHO-
DYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 22-23.

¹⁷⁰ H. KARBOWNIK, *Zarys sytuacji prawnej Kościoła katolickiego w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 11-12.

świeckich bez zgody biskupa. Duchowny – zgodnie ze statutem synodu – który alienował, miał być usunięty z urzędu, a wierny świecki, który przyjął dobra kościelne, miał obowiązek je zwrócić Kościołowi w ciągu roku¹⁷¹.

Wspomniany wyżej synod, podejmował w swoich uchwałach sprawę inwentarza rzeczy i dóbr wchodzących w skład beneficjum kościelnego. Ustawodawca synodalny nakazywał wszystkim beneficjentom, aby każdy po przyjęciu od ordynariusza urzędu i otrzymaniu w posiadanie beneficjum sporządził inwentarz rzeczy i dóbr z nim związanych. Majątek każdego beneficjum, łącznie z jego dziesięcinami i innymi dochodami, miał być spisany i opisany. Mieli to sprawdzać podczas wizytacji parafii zarówno dziekani, jak i archidiaconi. Nadto, synod zaznaczał, że żaden kapłan nie może otrzymać beneficjum, jeżeli wcześniej nie zostanie przez biskupa lub jego delegata uważnie przebadany, szczególnie czy jest wolny od grzechu symonii. Miało to zapobiec nadużyciom w nadawaniu beneficjów, co było widoczne szczególnie w archidiaconacie pomorskim. Stąd ustawodawca synodalny groził karami kościelnymi dla tych duchownych, którzy przyjmowali beneficja od osób świeckich, jak też udzielali sakramentów bez inwestytur i komend¹⁷². Należy sądzić, że nie wszyscy duchowni przestrzegali ustanowionych przepisów, skoro synody potrydenckie wiele miejsca poświęcały obowiązkowi beneficjatorów¹⁷³.

Synod biskupa Piotra z Bnina z 1487 r. z kolei zwracał uwagę na prawa i obowiązki członków kapituł, szczególnie kapituły katedralnej, która była drugim obok biskupa czynnikiem zarządzającym diecezją. Jakkolwiek do każdorazowego biskupa diecezjalnego należało zwierzchnictwo nad kapitułą katedralną, to jednak kapituła ta miała zastrzeżone przez ustawodawstwo kościelne prawo ingerowania w poczynania biskupa w diecezji i w sposób rządzenia przezeń dobrami biskupimi, w czasie zaś vacatu stolicy biskupiej przejmowała całość władzy w diecezji. Stąd w uchwałach synodalnych biskup kierował do prałatów i kanoników kapituły katedralnej i kolegiackich polecenie wiernego przestrzegania dyscypliny kościelnej i zasad pobożności,

¹⁷¹ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevecius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis, Z. CHODYŃSKI, Statuta synodalia...*, s. 31.

¹⁷² Tamże, s. 31-32.

¹⁷³ J. GRĘZLIKOWSKI, *Recepcja reformy trydenckiej...*, s. 345-357.

a także wiernego przestrzegania obowiązków chórowych (*officia divina*) w swoich świątyniach. Zobowiązywał członków kapituł do strzeżenia dóbr kościelnych, praw i przywilejów oraz wolności Kościoła¹⁷⁴.

Biskup włocławski Mikołaj Kurowski, późniejszy arcybiskup gnieźnieński, w swoich statutach synodalnych z 1402 r. podejmował i regulował z kolei kwestie związane z zapisem i testamentem osób duchownych. Artykuł szósty jego statutów stwierdzał: „rządcy kościołów nie mogą w testamentach nic przeznaczyć z własności kościoła i dochodów nabytych z urzędu, pod karą nieważności; jeśliby zaś tak uczynili, to ich następcy winni takowe odwołać, a gdyby ci nie chcieli uczynić, będą zmuszeni do tego przez biskupa”¹⁷⁵. Źródłem tego przepisu o testamentach beneficjatorów był statut legata Filipa zatytułowany *Opes ecclesiarum non oppignorandae nec distrahendae*, który dopuszczał jednak pewien wyjątek, a mianowicie stwierdzał: *rectores ecclesiarum de acquisitis contemplatione ecclesiarum ipsarum non possunt condere testamentum, nisi in casibus a iure permissis* (rektorzy kościołów nie mogą przekazywać w testamencie dóbr otrzymanych od Kościoła, z wyjątkiem wypadków przewidzianych przez prawo)¹⁷⁶. Prawo zaś powszechne i prowincjonalne na mocy powszechnego zwyczaju umożliwiało beneficjatom uczynić jakąś darowiznę za życia lub zapisać testamentem część majątku ruchomego, nabytego w służbie Kościołowi, nie tylko na klasztor lub ubogich, ale także na rzecz krewnych i dla swojej służby. Przytoczony zapis synodu biskupa Kurowskiego zakazujący takowej darowizny czy zapisu, a więc ograniczający stosowanie ustawy powszechnej i prowincjonalnej o wolności testowania części dochodów kościelnych, wskazuje na pewien rygoryzm ustawodawcy diecezjalnego, a także na istniejące zapewne nadużycia wśród duchowieństwa, którzy pod pretekstem istniejącego zwyczaju prawnego przekraczali go, zapisując swój majątek nabyty z dóbr i dochodów Kościoła swojej rodzinie¹⁷⁷.

¹⁷⁴ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 24.

¹⁷⁵ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 3.

¹⁷⁶ R. HUBE, *Antiquissimae Constitutiones Synodales Provinciae Gnesnensis...*, c. 48, s. 15; POŁ. J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 80.

¹⁷⁷ J. FIJAŁEK, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej...*, s. 80-81.

Ten sam synod w jednym ze swoich statutów, w nawiązaniu do uchwały wcześniejszego synodu prowincjonalnego z 1285 r.¹⁷⁸, zakazywał beneficjentom opuszczania swego beneficjum oraz diecezji i przyjmowania innej służby bez pozwolenia biskupa diecezjalnego. Groził też ustawodawca synodalny karą kłótny tym świeckim, którzy zmieniali granice swoich posiadłości ziemskich zabierając przy tym majątek kościelny lub też działając na szkodę Kościoła. Jednocześnie podawał przepisy, które byli zobowiązani stosować beneficjaci jeżeli chodzi o przywrócenia świętości znieważonemu kościołowi lub cmentarzowi¹⁷⁹. Powtarzał je w nieco zmienionej formie synod biskupa Piotra z Bnina z roku 1487¹⁸⁰. Synod zaś biskupa Łukasza z Górki z roku 1539, przywołując postanowienia synodu prowincjonalnego z roku 1527 odnoszące się do obrony wolności i przywilejów osób duchownych oraz ochrony stanu duchownego przed gwałtem i bezprawiem¹⁸¹, poruszał sprawę krzywd wyrządzonych duchowieństwu diecezji wrocławskiej przez szlachtę i wzywał do dochodzenia praw należnych stanowi duchownemu. Sam biskup ustanowił się poręczy-cielem w dochodzeniu tych praw i przywilejów. Przy tej okazji przypominał wszystkim beneficjatom o ich obowiązkach, a mianowicie: trosce o stan materialny świątyń, ich wyposażeniu w paramenty liturgiczne i inne rzeczy konieczne do funkcjonowania¹⁸². Czyniły to także synody z 1402 r.¹⁸³ i z 1487 r.¹⁸⁴ Synod zaś z 1516 r. zabraniał duchownym stawać lub bronić czyjejs sprawy w sądach świeckich, chyba że chodziło o sprawy własnych kościołów, osób ubogich, krewnych lub poddanych¹⁸⁵.

¹⁷⁸ I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 51.

¹⁷⁹ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4 i 7.

¹⁸⁰ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 26.

¹⁸¹ I. SUBERA, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich...*, s. 91-92.

¹⁸² *In synodo anno 1539 cautio Lucae de Górka episcopi [...]*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 37.

¹⁸³ *Statuta synodalia Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

¹⁸⁴ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 23.

¹⁸⁵ *Synodus dioecisana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 32.

Obowiązkiem beneficjentów i rektorów kościołów, jak zaznacza synod z roku 1477, było również kontrolowanie scholarów uczących w szkołach parafialnych, szczególnie pod kątem nowych nauk. Szkoły parafialne w omawianym okresie były instytucjami kościelnymi, ściśle powiązаны z parafią i kościołem, podlegały nadzorowi miejscowych proboszczów, którzy mieli również obowiązek organizować dla nich odpowiednie zaplecze materialne¹⁸⁶. Synod w tej materii nakazywał, aby oprócz nauczania czytania i pisania, katechizmu, pacierza, ceremonii kościelnych oraz dobrych obyczajów, zwracano szczególną uwagę na różne nowe pojawiające się nauki i na odpowiednich nauczycieli. Na stanowisku nauczyciela nie wolno było zatrudniać proboszczom osób podejrzanych o nauczanie niezdrowej nauki, jak też budzących zastrzeżenia pod względem moralnym. „Szkoła bowiem – jak zaznaczał prawodawca synodalny – jest tym miejscem, w którym rozstrzyga się przyszłość Kościoła i Rzeczypospolitej”¹⁸⁷. Ponadto nakazywał uwagę i czujność przy zatrudnianiu scholarów z Czech, jak też kontrolowanie nauczania w szkołach parafialnych¹⁸⁷.

Tematyka dziesięciny również była treścią uchwał synodalnych. Już synod z 1402 r. podkreślając prawo Kościoła do posiadania dóbr materialnych, przypominał niezbywalne prawo Kościoła do pobierania dziesięciny. Jednocześnie upominał kapłanów, aby nikomu z parafian nie odmawiali chrztu i innych sakramentów, czy też zakazywali wstępu do kościoła z powodu nie uiszczenia dziesięciny albo niedotrzymania innych zobowiązań¹⁸⁸. Wykaz dziesięcin powinien być spisany i opisany – zgodnie z nakazem synodu z roku 1516 – w inwentarzu rzeczy i dóbr, jaki miał prowadzić każdy proboszcz¹⁸⁹.

Odnośnie spraw administracyjnych, to w uchwałach przedtrydencickich synodów włocławskich znajdujemy dyspozycje odnośnie szybkiego przekazywania sobie przez duchowieństwo pism biskupich,

¹⁸⁶ Zob. S.K. OLCZAK, *Rola Kościoła w nauczaniu elementarnym w Polsce*, Ateneum Kapłańskie t. 95(1980) s. 395-398.

¹⁸⁷ *Statuta dioeciesana Sbignei episcopi anno 1477*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 21.

¹⁸⁸ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 4.

¹⁸⁹ *Synodus dioeciesana Wladislaviae die 21 sept. 1516 a. celebrata. Matthias Drevicius Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Wladislaviensis*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalia...*, s. 31-32.

które były kierowane przez biskupa czy jego urzędników do kapłanów. Synod biskupa Mikołaja Kurskiego z 1402 r. nakazuje duchowieństwu, aby sprawnie i szybko przekazywało sobie pisma biskupie, pisma oficjalów i archidiaconów. Zawierały one ważne i aktualne informacje odnoszące się do życia i działalności duszpasterskiej Kościoła wrocławskiego, jak też zawierały ważne dyspozycje co do spraw duszpasterskich i diecezjalnych¹⁹⁰. Synod z kolei z 1487 r. podawał duchowieństwu informacje odnoszące się do przebiegu wizytacji parafii oraz formularz według którego taką wizytację należało przeprowadzić¹⁹¹.

Zakończenie

Działalność synodalna Kościołów patrykularnych jest wpisana od samego początku w ich życie, działalność i rozwój. Zawsze synody odgrywały i odgrywają bardzo ważną rolę eklezjalną, ustawodawczą i organizacyjną dla wspólnoty lokalnego Kościoła, a dzięki trosce, wysiłkom i pracy ustawodawców synodalnych oraz zawartych w uchwałach synodalnych dyspozycji kształtował się wielopłaszczyznowy obraz i organizacja tych wspólnot, ich życie religijne, sakramentalne i dyscyplinarne. Synody te ujmowały powszechne zasady kanoniczne w aspekcie rodzimych potrzeb, a także stanowiły rolę kanałów, którymi dopływały nowe tendencje chrześcijańskiego życia. Jednocześnie stanowiły doniosły czynnik kształtujący nie tylko stosunki prawne społeczności kościelnej, lecz także życie religijno-moralne zarówno duchowieństwa, jak i wiernych świeckich. Regulowały też całokształt spraw życia kościelnego w danym obszarze administracyjnym i były podstawowym punktem odniesienia zarówno dla duszpasterstwa, jak i dla administracji oraz sądownictwa kościelnego.

Praktyka synodalna w diecezji wrocławskiej ma swoją bogatą i interesującą historię, która wymaga szczegółowego opracowania, gdyż stan badań naukowych nad synodami wrocławskimi nie jest imponujący i wymaga podjęcia, co przyczyni się do przybliżenia i ukazania zarówno tematyki synodów, ich roli i znaczenia dla rozwoju życia religijnego Kościoła wrocławskiego, jego struktury i organiza-

¹⁹⁰ *Statuta synodalna Nicolai Kurowski episcopi Anno 1402*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalna...*, s. 7.

¹⁹¹ *Ordinationes sub regimine Petri de Bnin, episcopi anno 1487 editae*, Z. CHODYŃSKI, *Statuta synodalna...*, s. 22-23 i 26-27.

cji oraz umożliwi poznanie metod i sposobów wprowadzania prawa powszechnego i prowincjonalnego w życie diecezji włocławskiej. W historycznych czterech okresach, czy też fazach istnienia diecezji (kruszwicki do roku 1123, kujawsko-pomorski (1123-1818), kujawsko-kaliski (1818-1925) i ściśle włocławski od 1925 r.), synody odbywały się, nie licząc okresu po II Soborze Watykańskim, gdzie odbyły się dwa synody diecezjalne, tylko w jej drugiej fazie, czyli w czasie trwania diecezji kujawsko-pomorskiej. W okresie przedtrydenckim w diecezji włocławskiej można odnotować zwołanie i odbycie przynajmniej dwudziestu dziewięciu synodów diecezjalnych i częstkowych. Liczba ta jest zapewne o wiele większa, szczególnie jeżeli chodzi o wiek XIV, ale najazdy Krzyżaków, wojny, zabory i niesprzyjające warunki polityczne spowodowały, iż wiadomości o synodach i ich statuty nie przetrwały do dzisiejszych czasów. Spośród 29 odbytych synodów okresu przedtrydenckiego, znamy tylko uchwały 10 z nich: częstkowego dla archidiaconatu kruszwickiego biskupa Michała z 1227 i 1233 r., diecezjalnego biskupa Mikołaja z Kurowa z 1402 r., diecezjalnego biskupa Jana Kropidły z 1418 r., diecezjalnego biskupa Jana Pelli z 1427 r., diecezjalnego biskupa Zbigniewa z Oleśnicy z roku 1477, częstkowego biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego z 1487 r., diecezjalnego i częstkowego biskupa Macieja z Drzewicy z tego samego 1516 r. oraz diecezjalnego biskupa Łukasza z Górki z 1539 r.

Nie zawsze są to statuty synodalne w całości, gdyż często są to tylko fragmenty uchwał czy też listy biskupów zwołujące synod czy inne dokumenty prezentujące zarządzenia synodalne. W sumie zatem możemy powiedzieć, że dotychczasowe badania wskazują, iż w diecezji włocławskiej odbyło się pięćdziesiąt jeden synodów diecezjalnych i częstkowych: dwadzieścia dziewięć przed Soborem Trydenckim, dwadzieścia po Tridentinum i dwa po Soborze Watykańskim II.

Ustawodawcy synodalni w uchwałach synodów przedtrydenckich podejmowali szeroki i ważny wachlarz spraw ustawodawczych, administracyjnych i sądowych, jakie pragnęli wprowadzić w życie diecezji. Zaprezentowane uchwały synodalne były dla Kościoła włocławskiego tamtego okresu ważnym instrumentem usprawniającym zarządzanie rozległą diecezją, jak też umożliwiały biskupowi wprowadzanie w życie swej diecezji norm prawa powszechnego i prowincjonalnego, przystosowując je do warunków lokalnych. Stanowiły też możliwość

zarządzania potrzebom jakie były w diecezji czy to w stosunku do organizacji struktur kościelnych, życia religijnego wiernych świeckich, zadań, praw, obowiązków, karności i dyscypliny duchowieństwa, spraw związanych ze sprawowaniem i przyjmowaniem sakramentów czy zarządzaniem majątkiem kościelnym. Ich celem było także czuwanie nad czystością wiary, obwieszczeniem duchowieństwu zarządzeń Stolicy Apostolskiej i uchwał synodów prowincjonalnych oraz własnych zarządzeń i instrukcji biskupa diecezji, rozsądzanie szczególnie zawiłych lub ważnych sporów lub szczególnie uroczyste potępienie błędów i występków.

Synods of Włocławek Diocese before Trident Council

Synodal practice in Włocławek diocese in period before Trident Council has rich and interesting history. Synodal activity since the very beginning had been written into the life, activity and development of Włocławek's Church and synods played very important ecclesial, legislative and organizational role for that local Church. Thanks to care, efforts and work of synodal legislators – Włocławek's bishops as well as dispositions and orders included in synodal resolutions, religious, sacramental and disciplinary life was formed of the faithful clerical and secular people as well as organization and structures of diocese. Synodal statutes were basic reference point for the priesthood, administration and Church judicature.

In period before Trident Council, calling and holding of at least twenty nine diocesan and partial synods can be noted in Włocławek's diocese. This number is probably a lot higher, especially if we are talking about the XIV-th century, but conquests of Teutonic Knights, the wars, annexations and unfavourable political conditions caused that news about synods and their statutes have not lasted till contemporary times. From twenty nine held synods of period before Trident Council, we know the resolutions of only ten of them. Not always are complete synodal statutes, because often there are only fragments of resolutions or letters of bishops calling the synod, or other documents presenting synodal orders.

In the resolutions of synods held before Trident Council, synodal legislators undertook wide and important range of legislating, administration and judiciary cases, which they wanted to implement into the life of diocese. They were important instruments for Włocławek's Church of that period, making management of large dioceses easier and more efficient, as well as they allowed bishops to introduce common and provincial law into life his dioceses, adopting in to local conditions. They created also a possibility to deal with needs, which occurred in the diocese in relation

to organization of church structures, religious life of the faithful secular people, task, rights, duties and discipline of priesthood, case connected with performing and taking the sacraments or managing the church prosperity. Their goal was also to watch over the purity of faith, announcing to the priesthood over the purity of faith, announcing to the priesthood the ordinance of The Holy See and resolutions of Provincial Synods as well own orders and instructions from diocese bishop, adjudicate especially complex or important disputes or especially official condemnation of faults or misdemeanours.